ΕΛΒΕΤΙΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ÉCOLE SUISSE
D'ARCHÉOLOGIE
EN GRÈCE

SCHWEIZERISCHE
ARCHÄOLOGISCHE
SCHULE
IN GRIECHENLAND

ΕΤΗΣΙΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 2017
ANNUAL REPORT

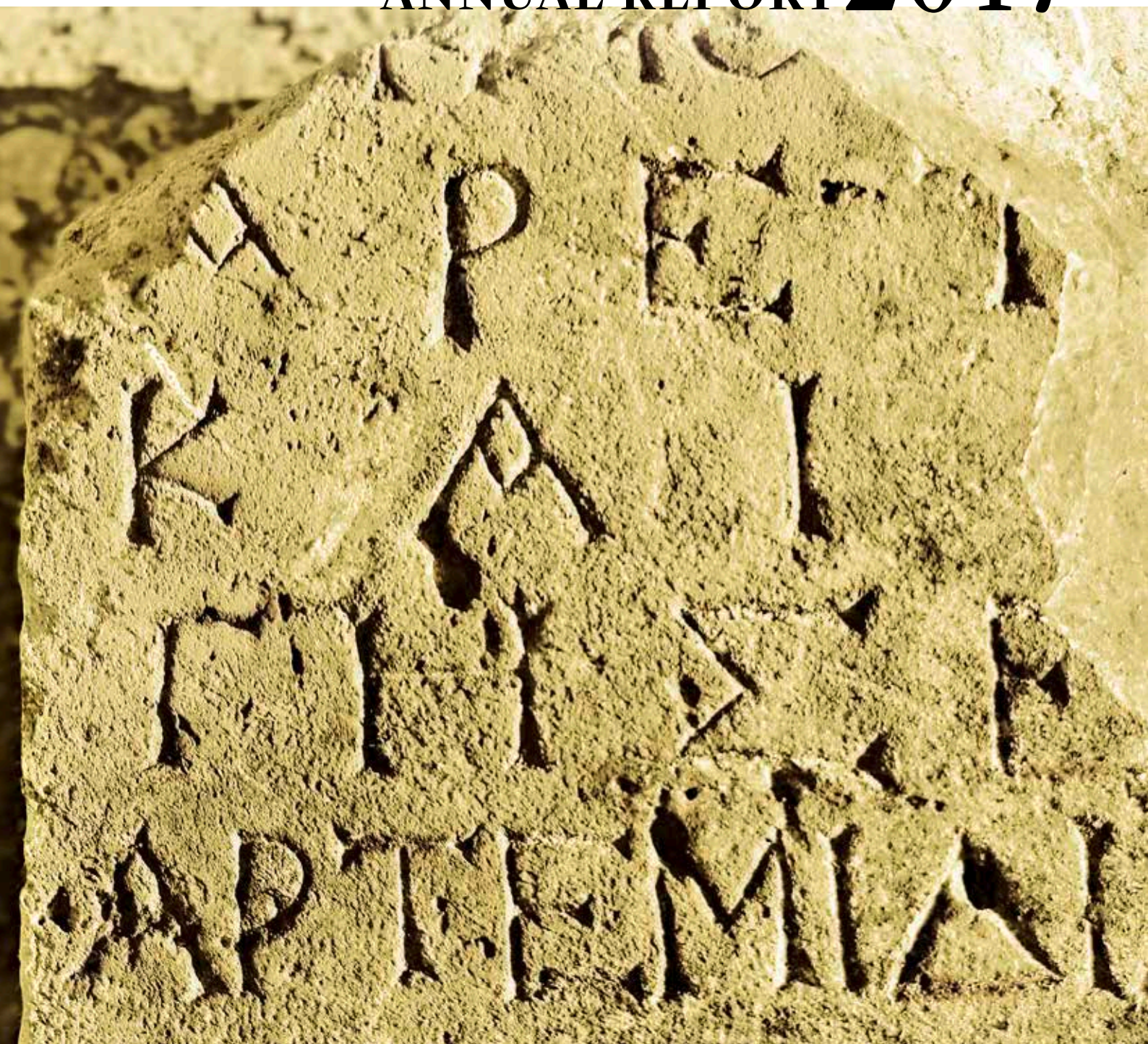

Impressum

Έκδοση: Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα (ΕΑΣ)
Σκαραμαγκά 4Β, GR-104 33 Αθήνα
E-mail: esag@otenet.gr
www.unil.ch/esag
Σχεδιασμός και σύνταξη: Thierry Theurillat και Tobias Krapf
Μεταφράσεις: Valentina Di Napoli, Αγγελική Λαμπάκη,
Tobias Krapf, Kristine Gex και Thierry Theurillat
Εκτύπωση: OnlinePrinters.com
Τυπώθηκε σε 1000 αντίτυπα
Η αναπαραγωγή ολόκληρου ή μέρους του παρόντος
διώκεται βάσει του νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας και
δεν επιτρέπεται χωρίς έγγραφη άδεια της ΕΑΣ.
© 2017 Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Published by the Swiss School of Archaeology in Greece (ΕΑΣ)
Skaramanga street 4B, GR-104 33 Athens, Greece
E-mail: esag@otenet.gr
www.unil.ch/esag
Concept/Editor: Thierry Theurillat and Tobias Krapf
Translation: Thierry Theurillat, Kristine Gex, Tobias Krapf,
Valentina Di Napoli and Aggeliki Lampaki
Printed by: OnlinePrinters.com
Copies in print: 1000
All rights reserved. Reproduction in whole or in parts
and distribution by digital or any other media are prohibited
without the prior permission of ΕΑΣ.
© 2017 Swiss School of Archaeology in Greece

Στο εξώφυλλο: ενεπίγραφη βάση που ανακαλύφθηκε στο ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος (Αμάρυνθος 2017).
Cover photo: inscribed base discovered in the sanctuary of Artemis Amarysia (Amarynthos 2017).

Περιεχόμενα | Table of contents

Εισαγωγή | Introduction

4 Χαιρετίσμος του Διευθυντή
Director's foreword, *K. Reber*

Έρευνες πεδίου | Fieldwork

6 Το Γυμνάσιο της Ερέτριας
The Gymnasium of Eretria, *G. Ackermann, R. Tettamanti, L. Pop και K. Reber*

10 Ανασκαφικές εργασίες στην Αμάρυνθο
Excavations at Amarynthos, *K. Reber, D. Knoepfler, A. Καραπασχαλίδου, T. Krapf και T. Theurillat*

14 Πρόγραμμα Αρχαιολογικής Έρευνας Μαζίου
Field survey project in the Mazi plain, *K. Παπαγγελή, S. Fachard και A.R. Knodell*

18 Όρμος της Κοιλάδας
The Bay of Kiladha, *Δ. Κουτσούμπα και J. Beck*

Νέα | News 2017

22 Δημοσιεύσεις
Publications

23 Η ΕΑΣ κατά τη διάρκεια του έτους
The School's events throughout the year

Οργάνωση | Organisation

24 Συμβούλιο του Ιδρύματος και Συμβουλευτική Επιτροπή
Foundation Council and Advisory Council

24 Συνεργάτες και επιστημονικά μέλη
Collaborators and scientific members

Πρόγραμμα | Program 2018

26 Έρευνες πεδίου
Fieldwork

Χαιρετίσμος του Διευθυντή
Director's foreword

Karl Reber

Οι δραστηριότητες της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα το 2017

Φέτος, οι ανασκαφές στην Αμάρυνθο γνώρισαν μεγάλη απήχηση, γεγονός που αποτυπώθηκε και στα διεθνή μέσα ενημέρωσης: δέκα χρόνια μετά την πρώτη «κασμαδιά» στο χώρο, κατορθώσαμε τελικά να φέρουμε στο φως εκείνα τα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η μνημειακή στοά που είχε αποκαλυφθεί κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές εργασίες οριοθετεί σαφώς το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος. Την ταύτιση του χώρου επιβεβαιώνει η εύρεση κεραμίδων που φέρουν ενσφράγιστο το όνομα της θεάς (*ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ*) και προέρχονται από τη στέγη οικοδομήματος αφιερωμένου στη θεά, όπως και μια σειρά από λίθινες αναθηματικές επιγραφές αφιερωμένες στην Απολλώνια τριάδα, δηλαδή την Άρτεμη, τον Απόλλωνα και τη Λητώ. Αυτές οι ενεπίγραφες αγαλματικές βάσεις εντοπίστηκαν σε δεύτερη χρήση στούς τοίχους μίας ύστερης κρήνης, ενώ αρχικά θα ήταν στημένες στον αύλειο χώρο του ιερού και κατά μήκος της στοάς, όπου και βρέθηκαν περίπου δεκαπέντε θεμελιώσεις. Αυτά τα ευρήματα παρουσιάστηκαν στις 6 Σεπτεμβρίου, σε μια ανοιχτή εκδήλωση που έλαβε χώρα στην Αμάρυνθο και την οποία παρακολούθησαν πάνω από 500 άτομα. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να επισκεφθούν την ανασκαφή με αφορμή την Ημέρα «Ανοιχτές Πόρτες» που ακολούθησε. Ένα αναμνηστικό γραμματόσημο εκδόθηκε από τα ΕΛΤΑ για να τιμηθεί η ανακάλυψη του Ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος.

Η τρίτη και τελευταία ανασκαφική περίοδος διενεργήθηκε φέτος το καλοκαίρι στο Γυμνάσιο της Ερέτριας. Οι ανασκαφικές εργασίες εστιάστηκαν στους χώρους Νότια της ανατολικής αυλής, εκεί όπου εντοπίστηκαν τα άνω άκρα ενός λίθινου αγάλματος, μεγαλύτερο του φυσικού, το οποίο εικόνιζε πιθανότατα κάποιο Ρωμαίο στρατηγό. Η λήξη των ανασκαφικών εργασιών εορτάστηκε την 1η Αυγούστου, ημέρα εθνικής επετείου της Ελβετίας, με μια αναπαράσταση αγώνα ελληνορωμαϊκής πάλης μέσα στο αρχαίο Γυμνάσιο, με τη βοήθεια μιας τοπικής αθλητικής ομάδας και ενώπιον μεγάλου κοινού.

Ταυτόχρονα, ολοκληρώθηκε φέτος και το πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στο Μάζι, στην πεδιάδα που βρίσκεται στα σύνορα μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας. Αυτό το πρόγραμμα που υποστηρίχθηκε από την ΕΑΣ είναι ο καρπός της συνεργασίας ανάμεσα στον Sylvian Fachard (Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, πρόην επιστημονικός γραμματέας της ΕΑΣ) και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων.

Οι ενάλιες έρευνες στην παραλία Λαμπαγιαννά (Όρμος Κοιλάδας, Φράγχθι) συνεχίστηκαν με επιτυχία και οδήγησαν στον εντοπισμό αρκετών κατασκευών της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Το πρόγραμμα αυτό διευθύνεται από τον Julien Beck (Παν/μιο Γενεύης) και τη Δέσποινα Κουτσούμπα (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων).

Τα αποτελέσματα των προαναφερθέντων ερευνών θα παρουσιαστούν αναλυτικά στη συνέχεια. Παράλληλα, το 2017 η ΕΑΣ έλαβε μέρος σε διάφορες δημόσιες εκδηλώσεις, στις οποίες θα αναφερθούμε συνοπτικά παρακάτω.

Ευχαριστίες

Η Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα ευχαριστεί θερμά τις ελληνικές Αρχαιολογικές Υπηρεσίες που της παραχώρησαν τις απαραίτητες άδειες και με τις οποίες όλα αυτά τα χρόνια έχει αναπτύξει καρποφόρες και φιλικές συνεργασίες. Ιδιαιτέρως ευγνώμονες είμαστε κατά πρώτον στην Παρασκευή Καλαμαρά, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ευβοίας και στον Κωνσταντίνο Μπουκάρα, αρχαιολόγο, υπεύθυνο για τον αρχαιολογικό χώρο στην Ερέτρια και την Αμάρυνθο. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στις Αγγελική Σίμωσι, Προϊσταμένη της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, Ελένη Μπάνου, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αθηνών, Στέλλα Χρυσουλάκη, Προϊσταμένη της Εφορείας Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων, και Αμαλία Καραπασχαλίδου, Επίτιμη Έφορο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ευβοίας, όπως και στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού για τις ανασκαφικές άδειες.

Η ΕΑΣ εκφράζει την εκτίμησή της σε όλους τους συνεργάτες του Μουσείου της Ερέτριας, κυρίως στην αρχαιολόγο Σοφία Κατσάλη και στην αρχιφύλακα Σταυρούλα Παρίσση. Η κοινότητα της Ερέτριας, οι τοπικοί σύλλογοι της Αμαρύνθου και η Δήμαρχος, κα. Αμφιτρίτη Αλημπατέ, προσφέρουν πάντα την αμέριστη στήριξή τους.

Ο πρέσβης της Ελβετίας στην Ελλάδα, η Αυτού Εξοχότης Hans-Rudolf Hodel, και η σύζυγός του κα. Verena Hodel, καθώς και η κα. Χαρά Σκολαρίκου, πρέσβειρα της Ελλάδας στην Ελβετία, παρακολούθησαν με προσοχή και ενθάρρυναν τις δραστηριότητες της ΕΑΣ το 2017.

Η ΕΑΣ είναι ιδιαιτέρως ευγνώμων στα μέλη του Συμβουλίου του Ιδρύματος της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής και στα μέλη του συμβουλευτικού Συμβουλίου.

Τα προγράμματα της ΕΑΣ δεν θα είχαν πραγματοποιηθεί χωρίς την οικονομική ενίσχυση πολυάριθμων δωρητών και μαικήνων. Εκφράζουμε εδώ την ευγνωμοσύνη μας στο Εθνικό Ταμείο της Ελβετίας για την Επιστημονική Έρευνα, στο Ομοσπονδιακό Υπουργείο Οικονομίας, Εκπαίδευσης και Έρευνας, της Ομοσπονδιακής Γραμματείας Εκπαίδευσης, Έρευνας και Καινοτομίας (SERI), στο Πανεπιστήμιο της Λωζάνης και στα υπόλοιπα Πανεπιστήμια της Ελβετίας, στο Ίδρυμα Isaac Dreyfus-Bernheim, στο Ίδρυμα της Οικογένειας Sandoz, στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, στο Ίδρυμα Θεόδωρου Λαγώνικου, στο Ίδρυμα Αφεντούλη και σε πολλούς ακόμη γενναιόδωρους δωρητές ιδιώτες.

Karl Reber,
Καθηγητής στο Παν/μιο της Λωζάνης
Διευθυντής της ΕΑΣ

The fieldwork of the Swiss School of Archaeology in Greece in 2017

The exploration at Amarynthos has attracted significant media attention thanks to groundbreaking discoveries. Ten years have passed since the excavations started at the foot of Paleoekklisies hill, where a large portico was brought to light during successive campaigns. For the first time, conclusive evidence was obtained for the identification of this monumental complex as belonging to the sanctuary of Artemis Amarysia: a series of terracotta tiles stamped with the name of the goddess (ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ, "belonging to Artemis") from the roof of a building dedicated to her, as well as several stone inscriptions bearing the name of the triad, Artemis, Apollo and Leto. These statue bases, reused in a well, must originally have stood in the courtyard of the sanctuary and along the portico, where some fifteen foundations have so far been unearthed. The presentation of these discoveries drew a large audience on the main square of Amarynthos on September 6. The following open day was attended by hundreds of visitors who did not want to miss the opportunity to be guided on site.

A commemorative postage stamp was issued by the Hellenic post to mark the discovery of the Sanctuary of Artemis Amarysia.

Αναμνηστικό γραμματόσημο των ΕΛΤΑ που τιμά την ανακάλυψη του Ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος το 2017.
Commemorative stamp issued by the Hellenic post to mark the discovery of the sanctuary of Artemis Amarysia in 2017.

A third and last excavation season took place this summer in the Gymnasium of Eretria. The exploration was limited to a series of rooms to the south of the eastern courtyard. It led to the unexpected discovery of both arms of a marble statue, larger than life-size and probably representing a Roman general. The end of the excavation was celebrated on the 1st of August, the Swiss National Day, with a youth performance of Greco-Roman wrestling in the ancient Gymnasium. The event, organized in collaboration with the local club of Eretria, was attended by large crowd.

The archaeological survey in the Mazi plain, a region in the Attic-Boeotian borderlands, was concluded this year. The project, supported by the Swiss School, is the result of a collaboration between Sylvian Fachard (American School of Classical Studies at Athens and former Scientific Secretary of the Swiss School) and the Ephorate of Antiquities of Western Attica, Piraeus and Islands.

The underwater excavations in the Bay of Kiladha (Peloponnese) continued successfully. Several buildings from the Early Helladic period were discovered. This project, directed by Despina Koutsoumba (Ephorate of Underwater Antiquities) and Julien Beck (University of Geneva) is a collaboration between the Ephorate of Underwater Antiquities and the Swiss School of Archaeology in Greece, under the supervision of their respective directors, Aggeliki Simosi and Karl Reber.

The main results of these research projects are presented in the reports below, followed by a brief overview of the public events in which the Swiss School took part in 2017.

Acknowledgments

The Swiss School of Archaeology in Greece expresses its sincere gratitude to the Greek archaeological authorities for granting the indispensable authorizations and for perpetuating a productive and friendly collaboration over the years. Its appreciation goes first and foremost to Paraskevi Kalamara, Director of the Ephorate of Antiquities of Euboea, and to Kostas Boukaras, the archaeologist in charge of the sites of Eretria and Amarynthos.

The School is also very grateful to Amalia Karapaschalidou, former Director of the Ephorate of Antiquities of Euboea, Aggeliki Simosi, Director of the Ephorate of Underwater Antiquities, Eleni Banou, Director of the Ephorate of Antiquities of Athens, Stella Chrysoulaki, Director of the Ephorate of Antiquities of Western Attica, Piraeus and Islands, as well as to the Ministry of Culture and Sports and in particular the Department of Foreign Schools for granting excavation permits.

The School's activities in Eretria and Amarynthos are carried out with the close cooperation of the local authorities. The constant and invaluable support of the municipality of Eretria and its Mayor, Amphitriti Alimbate, the local associations of Amarynthos, as well as the whole staff of the Eretria Museum, especially Sophia Katsali, archaeologist, and Stavroula Parissi, head custodian, is gratefully acknowledged.

The Swiss Ambassador in Greece, Hans-Rudolf Hodel and his wife Verena Hodel, as well as the Greek Ambassador in Switzerland, Hara Skolarikou, followed the School's activities with interest in 2017.

Finally, the Swiss School of Archaeology in Greece extends its warmest thanks to the active members of its Foundation Council and Advisory Board.

The ongoing projects would not have been possible without the financial support of generous sponsors and institutions. It gives the Swiss School great pleasure to express its gratitude to the Swiss National Science Foundation (SNSF), to the Federal Department of Economic Affairs, Education and Research, the State Secretariat for Education, Research and Innovation (SERI), the University of Lausanne and the other Swiss universities, the Isaac Bernheim-Dreyfus Foundation, the Sandoz Family Foundation, the Stavros Niarchos Foundation, the Théodore Lagonico Foundation, the Afenduli Foundation as well as to numerous private donors for their generous support.

Karl Reber,
Professor at Lausanne University,
Director of ESAG

Το Γυμνάσιο της Ερέτριας

Guy Ackermann, Rocco Tettamanti, Laureline Pop και Karl Reber

Στη φετινή, τρίτη και τελευταία ανασκαφική περίοδο στο Γυμνάσιο της Ερέτριας, ολοκληρώνεται με τον καλύτερο τρόπο η αρχαιολογική έρευνα του μνημείου. Η ανασκαφή απέφερε πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία του μνημείου, από την κατασκευή του στην πρώιμη ελληνιστική εποχή, μέχρι την εγκατάλειψή του κατά την αυτοκρατορική εποχή, και έφερε στο φως μοναδικά ευρήματα.

Νέο επιγραφικό εύρημα στην ανατολική αυλή

Η παλαίστρα του Γυμνασίου αποτελείται από δύο περίστυλες αυλές: τη μεγάλη αυλή Α στα δυτικά, της οποίας η κατασκευή χρονολογείται στο 330–320 π.Χ., και τη μικρότερη αυλή Ρ στα ανατολικά, η οποία αποτελεί προσθήκη του πρώτου μισού του 3ου αι. π.Χ. Η χρονολόγηση επιβεβαιώνεται από την ανακάλυψη, στην επίχωση της κατασκευής, μιας επιγραφής που χρονολογείται το αργότερο στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Τα τρία σωζόμενα θραύσματα φέρουν περί τα εξήντα γράμματα στοιχισμένα καθέτως, σύμφωνα με τον τρόπο γραφής που καλείται στοιχηδόν και χρησιμοποιείται στις επιγραφές από την Ερέτρια μέχρι τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται, λοιπόν, για την αρχαιότερη επιγραφή που σχετίζεται με το Γυμνάσιο της Ερέτριας, καθώς μέχρι σήμερα η πλειονότητα των ευρημάτων ανήκε στην ύστερη ελληνιστική εποχή. Δυστυχώς, το κείμενο είναι εξαιρετικά αποσπασματικό, αλλά από μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται πως αναφέρονται ως ηλικιακή κατηγορία οι νεώτεροι, δηλαδή οι πιο νέοι, ορίζοντας με αυτόν τον τρόπο, και στο πλαίσιο των γυμνικών αγωνισμάτων, τους νέους πολίτες μετά την εφηβεία τους. Η φύση του ευρήματος αναμένεται να διευκρινιστεί, όπως και να εξηγηθεί γιατί μια επιγραφή καταστράφηκε μόλις μια γενιά μετά τη χάραξή της.

Αεροφωτογραφία του ανατολικού τμήματος της παλαίστρας — Aerial view of the eastern courtyard of the palestra.

Οργανόγραμμα του προγράμματος

Η ανασκαφή διενεργείται υπό την εποπτεία του καθ. Karl Reber. Υπεύθυνοι για τις εργασίες πεδίου που πραγματοποιήθηκαν από τις 26 Ιουνίου έως τις 28 Ιουλίου 2017 ήταν οι Guy Ackermann (Παν/μιο Λωζάνης) και Rocco Tettamanti (Αρχαιολογική Υπηρεσία του Fribourg), με τη συνδρομή της Laureline Pop (Παν/μιο Λωζάνης). Φοιτήτριες και φοιτητές από διάφορα ελβετικά Πανεπιστήμια συμμετείχαν στις εργασίες κάνοντας την πρακτική τους: πρόκειται για τους Andrea Ramirez (HE-ARC Neuchâtel), Enrico Regazzoni (Παν/μιο Βασιλείας), Ronan Gobet (Παν/μιο Fribourg), Thomas Kerboul (Παν/μιο Γενεύης), Jérôme André, Chloé Chezeaux, Geoffroy Luisoni, Sarah Paudex, Sora Urfer (Παν/μιο Λωζάνης), Thérèse Monnard (Παν/μιο Neuchâtel), Amélie Vanexem (Παν/μιο Poitiers), Severin Aschwanden και Christina Lolos (Παν/μιο Ζυρίχης). Για τη συγγραφή της εν λόγω αναφοράς εργασιών συνεργάστηκαν και προσέφεραν τις γνώσεις τους αρκετοί ερευνητές, όπως οι Delphine Ackermann, Pierre Gex, Denis Knoepfler, Maria Liston και Marguerite Spoerri Butcher, τους οποίους ευχαριστούμε θερμά για τη συμβολή τους.

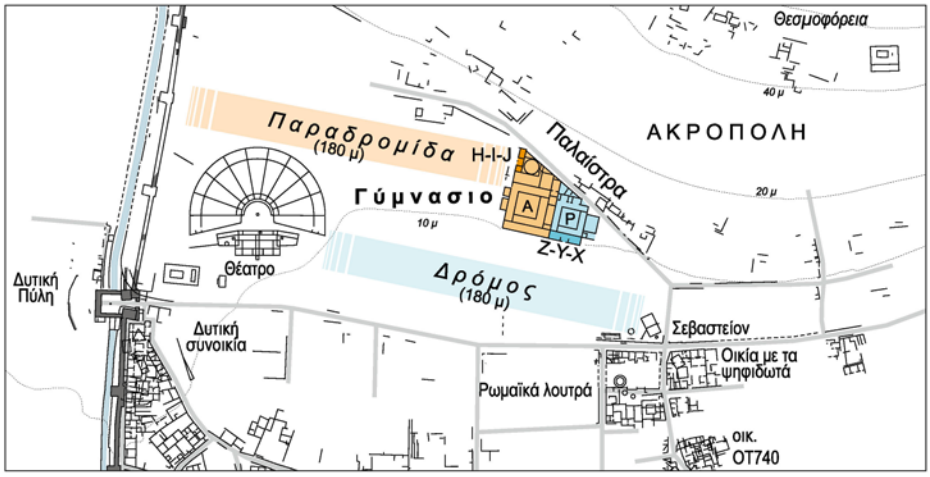

Κάτοψη της περιοχής του Γυμνασίου με την *παραδρομίδα* και τον *δρόμο*.
Plan of the Gymnasium with the *paradromis* and *dromos*.

Η πτέρυγα X–Y–Z

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο οι εργασίες επικεντρώθηκαν στην αποκάλυψη της νότιας πτέρυγας και πιο συγκεκριμένα των δωματίων X, Y και Z. Η είσοδος βρισκόταν στα νότια, όπου ένα μεγάλο κατώφλι έδινε πρόσβαση στο χώρο Y. Από αυτήν την κεντρική αίθουσα, τετράγωνης κάτοψης με μήκος πλευράς περίπου 5 μ., δύο δευτερεύουσες θύρες μεσαίου μεγέθους οδηγούσαν ανατολικά στο δωμάτιο X και δυτικά στο δωμάτιο Z. Πρόκειται για μεγάλα δωμάτια, πλάτους 5 μ. και βάθους 7,60 μ. Η ανέγερση αυτής της πτέρυγας του οικοδομήματος τοποθετείται αναμφίβολα μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., όπως μαρτυρείται από την τοιχοποιία και την κεραμική που βρέθηκε στο επίπεδο της θεμελίωσης. Οι χώροι X-Y-Z δεν επικοινωνούσαν απευθείας με το ανατολικό τμήμα του Γυμνασίου. Στην πραγματικότητα, το δάπεδό τους τοποθετείται περίπου 2 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο κίνησης στην αυλή P και στις στοές, ενώ δεν εντοπίστηκε κανένα ίχνος κλίμακας. Δύο άνω άκρα από μαρμάρινο ανδρικό άγαλμα, μεγέθους μεγαλύτερου του φυσικού, αποκαλύφθηκαν στο χώρο X. Το δεξί χέρι του ίδιου αγάλματος βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής του χώρου Z.

Η συνολική κάτοψη παραπέμπει σε συγκρότημα αποτελούμενο από δύο αίθουσες συμποσίου που εξυπηρετούνταν από μια κεντρική αίθουσα (Y). Ωστόσο, οι ανδρώνες που έχουν βρεθεί στην Ερέτρια έχουν τετράγωνη κάτοψη και η είσοδός τους δεν βρίσκεται ακριβώς στο μέσον του χώρου, αλλά ελαφρώς μετατοπισμένη. Η απλότητα στην εσωτερική διαμόρφωση των δωματίων X-Y-Z (μονόφυλλες θύρες, απουσία ψηφιδωτού δαπέδου) υποδεικνύει ότι πρόκειται μάλλον για βοηθητικούς χώρους της παλαίστρας, ίσως αποθηκευτικού χαρακτήρα.

Χώρος για αγώνες δρόμου νότια της παλαίστρας

Η διαρρύθμιση της πτέρυγας X-Y-Z, παρέχοντας πρόσβαση αποκλειστικά στην εξωτερική πλευρά του συγκροτήματος συνηγορεί επίσης στην άποψη ότι νότια της παλαίστρας υπήρχε ένας δρόμος. Πιο συγκεκριμένα, το Γυμνάσιο της Ερέτριας δεν περιορίζεται στις δύο περίστυλες αίθουσες και στα δωμάτια που αυτές εξυπηρετούν, αλλά όπως συμβαίνει και σε άλλες ελληνικές πόλεις, χώροι διαμορφωμένοι για αγώνες δρόμου (*δρόμοι*) συνόρευαν με την παλαίστρα και ολοκλήρωναν το συγκρότημα του γυμνασίου. Σε ψήφισμα του 100 π.Χ. περίπου αναφέρεται η *παραδρομίς* (IG XII 9, 234, στ. 33-35). Σύμφωνα με τους D. Knoepfler και E. Mango, ο χώρος για τους αγώνες δρόμου εκτεινόταν κατά μήκος της δυτικής πρόσοψης της παλαίστρας (χώροι H-I-J) με κατεύθυνση από τα ανατολικά προς τον οχυρωματικό περίβολο της πόλης, περνώντας βόρεια του Θεάτρου. Ο Διογένης Λαέρτιος στο έργο του *Βίος Μενεδήμου* (2, 132) αναφέρει την ύπαρξη αρχαίου σταδίου, το οποίο ο D. Knoepfler τοποθετεί στον τομέα της Αγοράς. Το εν λόγω απόσπασμα αφήνει να εννοηθεί ότι ένα μεταγενέστερο στάδιο λειτούργησε δίπλα στην παλαίστρα. Στο σχέδιο που ο Ch. R. Cockerell αποτύπωσε το 1814 διακρίνεται μια επιμήκης κατασκευή που καλείται στάδιο. Αυτή η αποτύπωση έκανε αρκετούς αρχαιολόγους να υποστηρίξουν ότι νότια του Γυμνασίου υπήρχε ένα στάδιο.

Η απουσία αρχιτεκτονικών λειψάνων στις τομές που διενήργησαν αρχικά ο S.G. Schmid και στη συνέχεια ο Κ. Μπουκάρας, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα των γεωφυσικών μετρήσεων που πραγματοποιήθηκαν από τον P. Gex φαίνεται ότι επιβεβαιώνουν την τοποθέτηση του *δρόμου* σε αυτό το σημείο. Πρόκειται για το στάδιο που αναφέρει εμμέσως ο Διογένης Λαέρτιος; Η προσοχή μας επικεντρώνεται αρχικά στο τοπογραφικό ζήτημα, αποκαθιστώντας σε αυτή τη θέση έναν δρόμο με την ευρεία έννοια του όρου.

Το πηγάδι του Γυμνασίου

Η ανασκαφή του πηγαδιού, στο χώρο K3 της βόρειας πτέρυγας, ολοκληρώθηκε έπειτα από τρεις ανασκαφικές περιόδους. Ο πυθ-

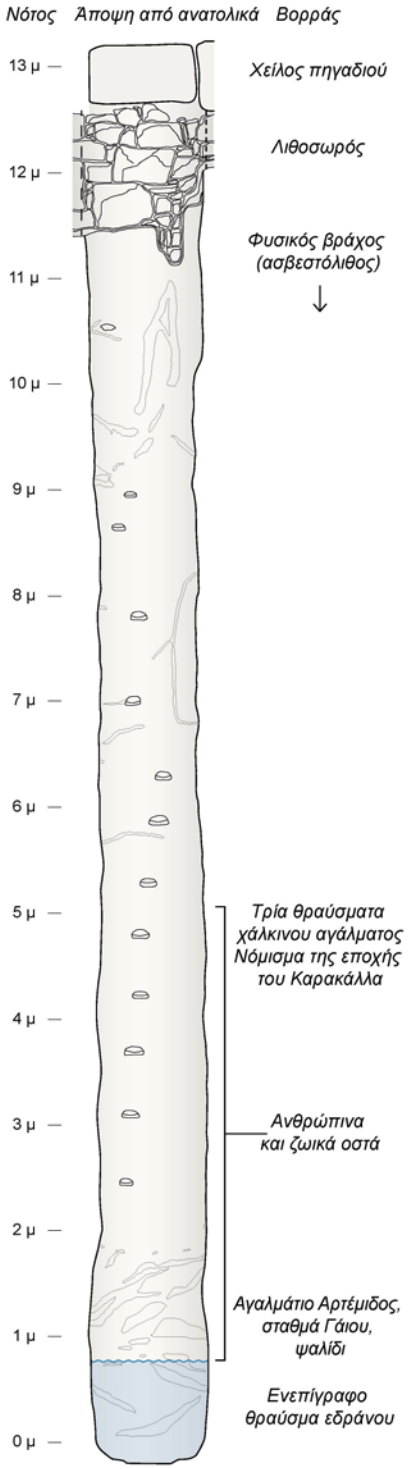

Στρωματογραφική τομή πηγαδιού — Profile of the well.

μένας αυτής της εντυπωσιακής κατασκευής εντοπίστηκε σε βάθος 13,45 μ. από το ανώτερο σημείο του χείλους του πηγαδιού, το οποίο αντιστοιχεί σε υψόμετρο 0,20 μ. χαμηλότερα από τη στάθμη της θάλασσας. Η τροφοδοσία του πηγαδιού με νερό γινόταν με φυσικό τρόπο από τις καρστικές ρωγμές του ασβεστολιθικού βράχου της ακροπόλεως, μέσα στον οποίο είχε λαξευτεί το πηγάδι για βάθος μεγαλύτερο από 12 μ. Τα πέντε πρώτα μέτρα καλύπτονταν από ένα στρώμα πλούσιο σε οστά. Η μελέτη του συνόλου, παρόλο που ξεκίνησε από τη M. Liston μόλις τον περασμένο Ιούνιο και βρίσκεται στην αρχή της, οδήγησε ήδη στην αναγνώριση και ταύτιση των σκελετών περίπου πενήντα νεογέννητων. Σύμφωνα με την M. Liston, κάποια παθολογικά ευρήματα οφείλονται σε προχωρημένο στάδιο λέπρας. Περισσότερα από τα μισά οστά προέρχονται από διάφορα είδη ζώων.

Ορισμένα από τα πολυάριθμα κινητά ευρήματα που σχετίζονται με την εντυπωσιακή απόθεση οστών χρήζουν ξεχωριστής μνείας. Στα τρία θραύσματα του χάλκινου αγάλματος που ήρθαν στο φως κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο, προστέθηκαν φέτος ένα μικρό αγαλμάτιο από επιχρυσωμένο χαλκό που εικονίζει την Άρτεμη στον τύπο της Εφεσίας, δύο χάλκινα σταθμά που ανήκαν σε κάποιον ονόματι Γάιο και ένα σιδερένιο ψαλίδι. Εάν εξαιρέσουμε ένα θραύσμα μαρμάρινου εδράνου που φέρει εφηβικές επιγραφές, κανένα άλλο εύρημα δεν φαίνεται να συνδέεται με τη λειτουργία του Γυμνασίου.

Το πηγάδι γέμισε σε μια φάση ύστερη για την ιστορία του μνημείου και πιο συγκεκριμένα στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ., όπως υποδεικνύει η εύρεση ενός νομίσματος της εποχής του Καρακάλλα (211-217 μ.Χ.). Η ανατολική πλευρά του Γυμνασίου είχε εγκαταλειφθεί από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ., δηλαδή περίπου διακόσια χρόνια πριν την πλήρωση του πηγαδιού. Φαίνεται ότι η εν λόγω κατασκευή χρησίμευσε ως αποθέτης για τη μικρή συνοικία που αναπτύχθηκε νοτιότερα κατά την αυτοκρατορική εποχή, στην περιοχή γύρω από το Σεβαστείο και τα Λουτρά στο λεγόμενο οικόπεδο «Sandoz». Το 2ο αι. μ.Χ. το Γυμνάσιο αποτελεί πλέον ένα ερείπιο το οποίο λιθολογείται από όσους αναζητούν εύκολα οικοδομικά υλικά. Μόνο κάποια τοιχάρια αμελούς κατασκευής υποδεικνύουν χρήση του χώρου κατά την αυτοκρατορική εποχή. Οι πολυάριθμοι ανθρώπινοι σκελετοί που βρέθηκαν μέσα στο πηγάδι μαρτυρούν ότι βρισκόταν έξω από την κατοικημένη περιοχή και χρησίμευσε ως λάκκος πτωμάτων μακριά από τα βλέμματα των κατοίκων. Η μελέτη αυτού του πλούσιου αρχαιολογικού υλικού στο σύνολό του θα ερμηνεύσει αναμφίβολα αυτό το παράξενο συνονθύλευμα από πολύτιμα αντικείμενα, ανθρώπινα και ζωικά οστά.

Χάλκινο αγαλμάτιο Εφεσίας Αρτέμιδος που βρέθηκε μέσα στο πηγάδι.
Bronze figurine of Ephesian Artemis found in the well.

Μνημειακό άγαλμα Ρωμαίου στρατηγού;

Στα δωμάτια X και Z βρέθηκαν τρία θραύσματα μαρμάρινου ανδρικού αγάλματος, μεγάλου μεγέθους. Υπολογίζεται ότι θα ξεπερνούσε τα 2,50 μ. ύψος, ενώ φορούσε ένδυμα που κάλυπτε τον βραχίονα. Ο χιτώνας παραπέμπει σε αγάλματα θωρακοφόρων στρατηγών, βασιλέων ή αυτοκρατόρων. Εφόσον δεν σώζεται η κεφαλή ούτε κάποια επιγραφή σχετική με το εύρημα, μόνο υποθέσεις μπορούν να διατυπωθούν. Η ανάθεση ηγεμόνα μοιάζει λιγότερο πιθανή σε σχέση με αυτή ενός Ρωμαίου στρατηγού της ύστερης ελληνιστικής εποχής, όπως είναι τα αδέλφια Λούκιος και Τίτος Κουίντος Φλαμίνιος, οι οποίοι απελευθέρωσαν την πόλη από τη μακεδονική κυριαρχία στις αρχές του 2ου αι. Η καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. ενίσχυσε τη φήμη του Μόμμιου Αχαϊκού, ο οποίος αποδεικνύεται καλύτερος υποψήφιος, καθώς σύμφωνα με τον D. Knoepfler παραχώρησε σημαντικά προνόμια στους Ερετριείς για να τους ευχαριστήσει για την αφοσίωσή τους κατά τη διάρκεια του Αχαϊκού πολέμου. Έτσι, η πόλη θα μπορούσε με τη σειρά της να τον τιμήσει ιδρύοντας το άγαλμά του στο Γυμνάσιο. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην εύρεση από τον καθ. Π. Θέμελη ενός ενεπίγραφου λίθου από τη ζωφόρο του Γυμνασίου, όπου αναφέρεται ότι διοργανώνονται δύο αθλητικοί αγώνες που περιλαμβάνουν το αγώνισμα του δρόμου, ένας προς τιμήν του Λ. Μόμμιου και ο δεύτερος προς τιμήν της Αρτέμιδος. Ο Ρωμαίος ύπατος, λοιπόν, τοποθετείται στο ίδιο επίπεδο με τη θεά και θα μπορούσε να δεχτεί σχεδόν θεϊκές τιμές, όπως είναι η ίδρυση ενός εικονιστικού αγάλματος στον τύπο του θωρακοφόρου μέσα στο Γυμνάσιο.

Μνημειακό άγαλμα Ρωμαίου στρατηγού;
Fragments of a marble statue representing a Roman general?

Abstract

The last excavation season in the Gymnasium of Eretria had two distinct aims: the exploration of a series of rooms to the south of the eastern courtyard and the complete clearing of a well. Fragments of an inscription mentioning *neoteroi* were found in a construction layer beneath the earthen floor of the eastern courtyard. The southern rooms (X-Y-Z) have an opening to the outside with no direct access from the palestra. This is likely evidence of a running track to the south of the Gymnasium. Three fragments of two arms belonging to a marble statue larger than life-size were discovered in these rooms. The statue probably represents a Roman general. The bottom of the well was reached at a depth of 13,45 m. The excavation yielded human and animal bones which complete the assemblage found in 2016, as well as a gilt bronze figurine of the Ephesian Artemis.

Ερέτρια

Ανασκαφικές εργασίες στην Αμάρυνθο

Karl Reber, Denis Knoepfler, Αμαλία Καραπασχαλίδου, Tobias Krapf και Thierry Theurillat

Οι φετινές ανασκαφές στην Αμάρυνθο έφεραν μια μεγάλη επιτυχία: μετά από δέκα χρόνια έρευνας στους πρόποδες του λόφου των Παλαιοεκκλησιών, στα ανατολικά του σύγχρονου χωριού της Αμαρύνθου, αποκαλύφτηκαν επιτέλους οι οριστικές αποδείξεις ότι ο χώρος πρέπει να ταυτιστεί με το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος που αναφέρεται από τον Στράβωνα (10,10).

Το όνομα της Αρτέμιδος σε ενσφράγιστη κεραμίδα.
Terracotta tile stamped with the name of Artemis.

Οι στοές

Τα θεμέλια τοίχου που είχαν ανακαλυφτεί το 2007, ήδη από το 2013 αποδείχτηκαν ως τμήμα μνημειώδους στοάς (Κτήριο 1). Η στοά αυτή είναι προσανατολισμένη προς τα δυτικά, χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ. και περιέβαλλε την ανατολική πλευρά του κεντρικού χώρου του ιερού. Στο τέλος της ανασκαφικής περιόδου του 2016 είχε γίνει κατανοητό ότι στο βόρειο τμήμα της, η στοά κατευθυνόταν προς τα δυτικά. Αυτό μας επέτρεπε και να γνωρίσουμε ποιο ήταν και το βόρειο όριο του κεντρικού αύλειου χώρου. Για να γίνουν καλύτερα γνωστά τα όρια του αύλειου χώρου, το 2017 αποφασίστηκε να ανοιχτούν δύο τομές στο σημείο όπου, σύμφωνα με τους υπολογισμούς, έπρεπε να βρίσκεται η συνέχεια της βόρειας προέκτασης της στοάς.

Στις τομές ήρθαν στο φως, σε απόσταση 50 μ. δυτικότερα, θεμέλια με τον ίδιο προσανατολισμό (Κτήριο 5), αλλά το εύρημα αποδείχτηκε πιο περίπλοκο απ' ό,τι αναμέναμε. Τα νέα αυτά θεμέλια έχουν τον ίδιο προσανατολισμό αλλά δεν μπορούν να ανήκουν στην στοά και έχουν τουλάχιστον δύο φάσεις. Κατά συνέπεια, η βόρεια προέκταση της στοάς πρέπει να είχε ασυνήθιστα μικρό μήκος, επειδή εντοπίστηκαν προϋπάρχοντα κτίσματα στην περιοχή. Στα δυτικά, τα ευρήματα είχαν διαταραχεί από την παρουσία δύο ύστερων ταφών που περιείχαν τουλάχιστον τέσσερις σκελετούς. Εκεί βρέθηκε και ένα στρώμα καταστροφής με λακωνικού τύπου κεραμίδες. Μερικές από αυτές ήταν ενσφράγιστες και έφεραν το όνομα, σε αριστερόστροφη γραφή, «*ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ*». Αυτό δηλώνει ρητά ότι τα κτήρια στα οποία οι κεραμίδες ανήκαν αποτελούν μέρος του ιερού χώρου της θεάς Αρτέμιδος, γεγονός που επιτρέπει την ασφαλή ταύτιση του χώρου.

Η μεγάλη τομή στα δυτικά

Άλλος στόχος των ανασκαφών του 2017 ήταν η διερεύνηση του χώρου που περιβάλλεται

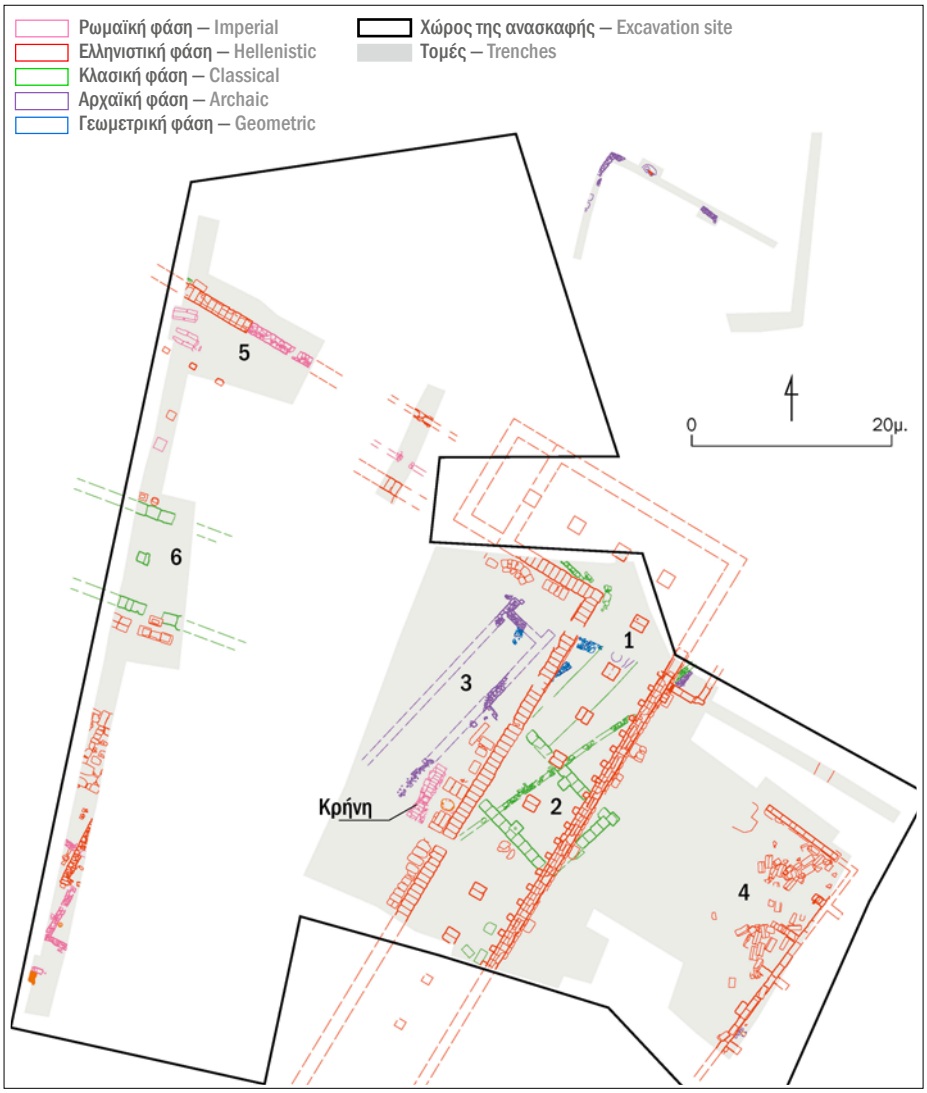

Κάτοψη των καταλοίπων των Κτηρίων 1–6 — Archaeological plan with buildings 1–6.

Οργανόγραμμα και ευχαριστίες

Οι εργασίες διήρκησαν από τις 7 Αυγούστου έως και τις 15 Σεπτεμβρίου 2017, υπό τη διεύθυνση των Α. Καραπασχαλίδου (ΕΦΑ Ευβοίας) και Karl Reber (Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή). Την επιστημονική επιμέλεια του προγράμματος έχει ο καθ. Denis Knoepfler (Collège de France), με τη βοήθεια του Thierry Theurillat (ΕΑΣ). Τις εργασίες πεδίου συντόνισε ο Tobias Krapf (ΕΑΣ-SNSF). Η Claudia Gamma (Παν/μιο Βασιλείας-SNSF) ανέλαβε την διαχείρηση των ευρημάτων, σε συνεργασία με τις Josephine Yaw (Παν/μιο Ζυρίχης) και Kristine Gex (ΕΑΣ). Ο Χάρης Γιαννουλόπουλος (ΕΑΣ) ήταν υπεύθυνος για τη συντήρηση των ευρημάτων, με τη βοήθεια της Andrea Ramirez (HE-ARC Neuchâtel). Τα εποπτεία των ανασκαφικών τομών είχαν οι Jérôme André, Daniela Greger Claudia Lozano, Cédric Pernet, Geoffroy Luisoni (Παν/μιο Λωζάνης) και Leana Catalfamo (Παν/μιο Βασιλείας). Εδώ και πολλά χρόνια συμβάλλουν οριστικά στο πρόγραμμα οι Delphine Ackermann (Παν/μιο Poitiers), Philippe Baeriswyl (Παν/μιο Λωζάνης) και Sylvian Fachard (ΑΣΚΣΑ). Η ομάδα αποτελείται επίσης από τους Laureline Pop, Maja Markovic και Maxime Sacchetto (Παν/μιο Λωζάνης), Luca Grünig (Παν/μιο Βασιλείας), Joshua Lötscher (Παν/μιο Βέρνης), Ruben van Doorslaer (Παν/μιο Ιωαννίνων), Klevis Qeleshi (Παν/μιο Τιράνων), Manon SauvageCerisier (Παν/μιο Lorraine) και Marianna Fasanella (Παν/μιο Groeningen). Εργάστηκαν επίσης οκτώ εργάτες, καθώς και τρεις εργάτριες για το πλύσιμο της κεραμικής. Σε όλους αυτούς απευθύνουμε τις θερμότερες ευχαριστίες μας.

Από το 2017 οι ανασκαφές στην Αμάρυνθο χρηματοδοτούνται από το Ελβετικό Εθνικό Ίδρυμα για την Επιστημονική Έρευνα (2017–2021). Η ΕΑΣ επιθυμεί να ευχαριστήσει το Ελβετικό Εθνικό Ίδρυμα για την Επιστημονική Έρευνα, το Ίδρυμα Isaac Dreyfus-Bernheim, το Ίδρυμα της οικογένειας Sandoz και την Ελβετική Εθνική Γραμματεία για τη Μόρφωση, την Έρευνα και την Καινοτομία (SEFRI) για την πολύτιμη υποστήριξή τους. Για την άψογη συνεργασία θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε την ΕΦΑ Ευβοίας και κυρίως την Προϊσταμένη της, τη Δρ. Παρασκευή Καλαμαρά, καθώς και τον επιμελητή για την Ερέτρια, κ. Κων/νο Μπουκάρα. Τέλος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε για την υποστήριξή του τον Πολιτιστικό Περιβαλλοντικό & Οικολογικό Σύλλογο Αμάρυνθου.

Κρήνη της αυτοκρατορικής εποχής — Well of the Imperial period.

από τις στοές, κάτι που έγινε εφικτό χάρη στην αγορά ενός οικοπέδου επιφάνειας 4.000 τ.μ. Γεωφυσικές μετρήσεις είχαν ήδη δώσει σαφείς ενδείξεις ότι ένα μνημειώδες κτίσμα βρίσκεται αμέσως στα δυτικά της οικίας που είχε χτιστεί στο οικόπεδο. Ανοίξαμε τομή μήκους 80 μ. και πλάτους 2 μ. κατά μήκος του δυτικού ορίου του οικοπέδου και εκεί, όπως αναμέναμε, εμφανίστηκαν τα θεμέλια ενός μεγάλου κτίσματος. Πρόκειται για δυο παράλληλα θεμέλια σε απόσταση 10,5 μ. μεταξύ τους, με τουλάχιστον μία βάση κίονα στο ενδιάμεσο (Κτήριο 6). Επειδή το εν λόγω κτήριο πιθανώς συνεχίζει στα δυτικά, στο γειτονικό οικόπεδο, και μάλλον και στα ανατολικά, κάτω από την οικία, δεν ήταν προς το παρόν δυνατό να προσδιορίσουμε ούτε την κάτοψη ούτε τη χρήση του. Πρέπει ωστόσο να ήταν κάποιας σημασίας στον χώρο, όπως αποδεικνύουν μερικές βάσεις αναθηματικού χαρακτήρα και μια βάση για την ένθεση μεγάλης στήλης, που ήταν τοποθετημένες κατά μήκος στις δύο πλευρές του κτηρίου αυτού.

Λίγο πιο νότια ήλθαν στο φως τρία επιπλέον μνημεία ή κατασκευές. Αναμένουμε τις ανασκαφές του καλοκαιριού 2018 για να μπορέσουμε να έχουμε άλλες πληροφορίες.

Η κρήνη

Ένα εντελώς αναπάντεχο εύρημα ήλθε στο φως αμέσως μπροστά στην ανατολική στοά. Πρόκειται για δυο παράλληλους μεταξύ τους τοίχους που πλαισιώνουν μια κλίμακα, η οποία οδηγεί σε ένα πηγάδι που φέρει επένδυση από πήλινα στοιχεία. Ο πυθμένας του πηγαδιού βρίσκεται 2,5 μ. κάτω από τη σημερινή στάθμη της θάλασσας. Μέσα στο πηγάδι αποκαλύφθηκαν πολλά πήλινα αγγεία σχεδόν ακέραια, τα οποία επιτρέπουν μια χρονολόγηση της χρήσης του πηγαδιού στο τέλος της ελληνιστικής εποχής.

Οι βαθμίδες της κλίμακας, όπως και οι πλαϊνοί τοίχοι, κατασκευάστηκαν κατά τη ρωμαϊκή περίοδο με την επανάχρηση μαρμάρινων λιθοπλίνθων. Μερικές βαθμίδες της κλίμακας αποτελούνται από βάσεις, επάνω στις οποίες φαίνονται τα ίχνη για

την ένθεση αγαλμάτων. Το σημαντικότερο εύρημα πραγματοποιήθηκε όταν αναποδογυρίστηκε η ανώτερη βαθμίδα της κλίμακας: πρόκειται για λιθόπλινθο που φέρει ολόκληρη επιγραφή 40 στίχων, σχετική με συμφωνία συμπολιτείας ανάμεσα στην Ερέτρια και τα Στύρα.

Η παρουσία της κλίμακας οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για κατασκευή που χρησιμοποιείτο στο πλαίσιο της λατρείας, ίσως για τελετουργικά λουτρά. Η εύρεση περισσότερο από 150 νομίσματα θυμίζει μια τελετή που απαντά στο Αμφιαράειον του Ωρωπού, όπου οι πιστοί ευχαριστούσαν τον ήρωα για τη βοήθειά του ρίχνοντας ένα νόμισμα μέσα σε πηγάδι (Παυσ. 1, 34, 4).

Περαιτέρω θραύσματα από επιγραφές, που βρέθηκαν στο γέμισμα της κρήνης, είναι αφιερώσεις στη θεά Αρτέμιδα, στον αδελφό της Απόλλωνα και στη μητέρα τους Λητώ. Οι εν λόγω αφιερώσεις, μαζί με τις ενσφράγιστες κεραμίδες, επιβεβαιώνουν ότι ο ιερός αυτός χώρος ήταν ένα Αρτεμίσιο.

Η επέκταση του ιερού

Πίσω από την ανατολική στοά βρισκόταν, όπως είχε ήδη γίνει σαφές κατά τις δυο προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, ένας μεγάλος αύλειος χώρος όπου κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή κατασκευάστηκε ένα μνημειώδες κτήριο (Κτήριο 4). Το καλοκαίρι του 2017 μπορέσαμε να ακολουθήσουμε προς τα νότια τα θεμέλια του οπίσθιου τοίχου του κτηρίου, ο οποίος τοίχος ενισχύεται με παραστάδες που λειτουργούν ως αντηρίδες. Σύμφωνα με τις τελευταίες έρευνες, το κτήριο πρέπει να είχε μήκος τουλάχιστον 26 μ. Δεν έχει ακόμη, ωστόσο, βρεθεί το νότιο όριό του. Η λειτουργία του κτηρίου αυτού δεν έχει προς το παρόν διευκρινιστεί, δεν αποκλείεται όμως να ήταν μια στοά.

Προ-κλασικές φάσεις

Τα κλασικά και κυρίως ελληνιστικά κτίσματα του ιερού έχουν καταστραφεί συστηματικά και στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν διασωθεί μόνο τα θεμέλιά τους, ενώ η κατάσταση φαίνεται πιο ενθαρρυντική για τα κτήρια από τις πρωιμότερες φάσεις. Κεραμικά ευρήματα καλής ποιότητας της κλασικής και αρχαϊκής περιόδου βρέθηκαν το 2016 και το 2017 στην περιοχή της ανατολικής στοάς. Στα δυτικά της κρήνης, η οποία τέμνει τα παλαιότερα στρώματα, ανακαλύφτηκε η συνέχεια του αρχαϊκού Κτηρίου 3 εν παραστάσι. Πρόκειται για τοίχο εντυπωσιακού μεγέθους. Στα πρώιμα αυτά ευρήματα ανήκει και η αρχαϊκή ταφή βρέφους μέσα σε πήλινο αγγείο, πίσω από τον οπίσθιο τοίχο του Κτηρίου 4.

Σημαντικές πληροφορίες για τις πρώτες φάσεις αντλούνται από την στρωματογραφική τομή, μήκους 22 μ., που ανοίχτηκε ήδη το 2015 στα βόρεια αυτού του κτίσματος. Σε βάθος 2,5 μ. βρέθηκε εκεί, το 2017, ένα στρώμα από τον 8ο αι. π.Χ., ενώ σε βάθος 3,5 μ. βρέθηκε ένα στρώμα από τη Μέση Εποχή του Χαλκού (περ. 1700 π.Χ.).

Συμπεράσματα

Τα μνημεία που ανακαλύπτονται σταδιακά από το 2007 και μετά ανήκουν, όπως επιβεβαιώνουν οι ενσφράγιστες κεραμίδες και οι επιγραφές, στο ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, το οποίο έχει πλέον ταυτιστεί με ασφάλεια. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού 2017 όχι μόνο ανακαλύφτηκαν τουλάχιστον τέσσερα επιπλέον κτήρια, αλλά και εντοπίστηκαν λείψανα από εποχές που έως τώρα δεν μαρτυρούνταν, όπως η Ύστερη Αρχαιότητα. Η επιφάνεια που ερευνάται αγγίζει τα 2.000 τ.μ. Εντοπίστηκαν τα θεμέλια από τουλάχιστον 24 βάσεις για αναθήματα και επιγραφές, μεταξύ των οποίων και μια μικρή εξέδρα, που μεταδίδουν την εικόνα ενός σημαντικού και ανθηρού ιερού.

Ένα πολύτιμο σύνολο επιγραφών

Ολόκληρες ή, συχνότερα, σε αποσπασματική κατάσταση, οι επιγραφές που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του 2017, στο γέμισμα της εγκατάστασης που οδηγεί στο πηγάδι και στην κλίμακα, αποτελούν εξαιρετικά ενδιαφέρον σύνολο. Καταρχήν επιτρέπουν, όπως επισημάνθηκε, τη την ασφαλή ταύτιση του χώρου με το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος. Επιπλέον, επιβεβαιώνουν τη διήγηση του Στράβωνα, σύμφωνα με τον οποίο στο ιερό ήταν στημένα δημόσια έγγραφα μεγάλης σημασίας, όπως λ.χ. η στήλη με τη συμφωνία ανάμεσα στην Ερέτρια και τα γειτονικά, στα νότια, Στύρα, που είχε πλέον ενσωματωθεί στην *Ερετριάδα*. Πρέπει να τονιστεί πως πρόκειται για την αρχαιότερη έως τώρα γνωστή συμφωνία *συμπολιτείας* ανάμεσα σε ελληνικές πόλεις. Οι συγκεκριμένες ανακαλύψεις ανοίγουν, τέλος, νέες προοπτικές σχετικά με την αμφιλεγόμενη μοίρα του Αρτεμισίου κατά την ύστερη ελληνιστική εποχή: γιατί κατά την αυτοκρατορική εποχή αχρηστεύτηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό πολυάριθμα μνημεία που, στην πλειοψηφία τους, είχαν ανεγερθεί στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.; Οι ανασκαφές στην καρδιά του ιερού θα απαντήσουν, όπως ελπίζουμε, τα κρίσιμα αυτά ερωτήματα.

Δημόσιο αφιέρωμα αγάλματος ευεργέτη στην Αρτέμιδα, στον Απόλλωνα και στη Λητώ (περ. 100 π.Χ.).
Public inscription on the base of a benefactor's statue dedicated to Artemis, Apollon and Leto (around 100 BC).

Abstract

The excavations at Paleoekklisies, near Amarynthos, were extended towards the west in order to explore the core of the sanctuary and to survey its northern limit, which was ascertained on some 50 meters. A new monumental building as well as several statue and stelae bases were brought to light. An intriguing underground well accessible by two opposing flights of stairs was explored. Dating from the Imperial period, it is entirely built with reused material (stelae, bases, architectural spolia). More than 150 bronze coins were found on the stairs and in the well, suggesting that the structure might have had a ritual function.

The discovery of terracotta tiles stamped with the name of the goddess Artemis as well as of two statue bases with votive inscriptions to the triad Artemis, Apollo and Leto provides conclusive evidence for the identification of this monumental complex as belonging to the sanctuary of Artemis Amarysia, ten years after the beginning of the excavation.

Αμάρυνθος

Για περισσότερες πληροφορίες

Knoepfler Denis, Sur les traces de l'Artémision d'Amarynthos près d'Érétrie. CRAI 1988, 382–421.

Antike Kunst 47, 2004–60, 2017.

Fachard Sylvian *κ.ά.*, Recent Research at the Sanctuary of Artemis Amarysia in Amarynthos (Euboea). Archaeological Reports, JHS 2017 (*υπό εκτύπωση*).

Πρόγραμμα Αρχαιολογικής Έρευνας Μαζίου
Έρευνα επιφάνειας στη μεθόριο της αρχαίας Αττικής

Καλλιόπη Παπαγγελή, Sylvian Fachard και Alex R. Knodell

Το Πρόγραμμα Αρχαιολογικής Έρευνας Μαζίου (*Mazi Archaeological Project* ή MAP) έχει στόχο τη μελέτη της διαχρονικής κατάληψης αυτής της περιοχής, στη μεθόριο μεταξύ Αττικής, Βοιωτίας και Μεγαρίδας, σε στρατηγική θέση στην αρχαία οδική αρτηρία που συνέδεε την Ελευσίνα με τη Θήβα. Κύριοι στόχοι του τετάρτου έτους του προγράμματος ήταν τρεις:

— να διενεργηθούν δύο δοκιμαστικές τομές στην Οινόη και στην Καστανάβα,
— να γίνουν επιφανειακοί καθαρισμοί και να αποτυπωθούν αρκετές θέσεις που εντοπίστηκαν το 2016,
— να προχωρήσει η μελέτη του υλικού ενόψει της τελικής δημοσίευσης του προγράμματος.

Δοκιμαστική τομή και επιφανειακός καθαρισμός στην Οινόη

Η Οινόη, σημαντικός αρχαίος αττικός δήμος της υπαίθρου, δεν είχε μέχρι στιγμής ερευνηθεί ανασκαφικά. Στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος Μαζίου, όλη η έκταση του οικισμού ερευνήθηκε επιφανειακά και τεκμηριώθηκε συστηματικά το 2013, ενώ το 2016 διενεργήθηκε γεωφυσική έρευνα. Οι εργασίες αυτές συμπλήρωσαν την κάτοψη των οικοδομικών καταλοίπων και αποσαφήνισαν τις κύριες φάσεις κατοίκησης, που ανάγονται από την κλασική έως και στη ρωμαϊκή εποχή. Ωστόσο, παρέμειναν αναπάντητα ερωτήματα αναφορικά με την έκταση της οχύρωσης προς τα νότια, καθώς και με τη μορφή του οικισμού και τις αρχικές φάσεις κατοίκησης του δήμου.

Για τον λόγο αυτό διενεργήθηκε δοκιμαστική τομή σε σημείο όπου εικάζεται ότι διέρχεται το νότιο μέτωπο της οχύρωσης, η ύπαρξη του οποίου είχε σκιαγραφηθεί και από τη γεωφυσική έρευνα. Κύριοι σκοποί της τομής ήταν να πιστοποιηθεί η ύπαρξη του οχυρωματικού τείχους σε αυτή την περιοχή, να χρονολογηθεί η κατασκευή του και να συλλεγούν στοιχεία σχετικά με την πρώιμη κατάληψη του χώρου.

Η δοκιμαστική τομή (6 × 1,5 μ.) έφτασε σε βάθος 1,5 μ., όπου εντοπίστηκε το στείρο φυσικό έδαφος. Επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη του οχυρωματικού τείχους, τα θεμέλια του οποίου, από μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, εδράζονται απευθείας στο σκληρό αργιλώδες φυσικό έδαφος. Διατηρούνται μόνον τα θεμέλια του τείχους που μαρτυρούν την ύπαρξη μιας ισχυρής λίθινης βάσης, πλάτους 3,90 μ. Η υφιστάμενη θεμελίωση πιστοποιεί την ύπαρξη ενός ισχυρού οχυρωματικού τείχους, με διπλό εξωτερικό μέτωπο από πολυγωνική τοιχοποιία και εσωτερικό γέμισμα. Η ανωδομή θα ήταν πιθανότατα από ωμοπλίνθους, με συνολικό ύψος που θα έφτανε ενδεχομένως τα 6–8 μ.

Ένα στρώμα με κεραμική του 5ου αι. και μια χάλκινη αιχμή βέλους σφραγίζουν την τάφρο θεμελίωσης. Η χρονολόγηση στον 5ο αι. π.Χ. επιβεβαιώνεται από το υλικό που βρέθηκε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών. Η συγκεκριμένη χρονολόγηση ανταποκρίνεται στη μαρτυρία του Θουκυδίδη, σύμφωνα με την οποία η Οινόη ήταν ο πρώτος οικισμός της Αττικής, στον οποίο επιτέθηκαν οι Λακεδαιμόνιοι (ανεπιτυχώς) κατά την πρώτη εισβολή τους στην Αττική το 431 π.Χ. (2.18.1–2). Μια χρονολόγηση στο τρίτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. είναι πολύ πιθανή. Ο εντοπισμός του τείχους επιπλέον υποδεικνύει το νότιο όριο των οχυρώσεων της Οινόης.

Περαιτέρω καθαρισμός σε διάφορα σημεία του χώρου μας επέτρεψε να αναγνωρίσουμε πολλά τμήματα του μετώπου του κλασικού τείχους στα νοτιοανατολικά και στα νοτιοδυτικά, καθώς και να σκιαγραφήσουμε την πορεία του κατά την αυτοκρατορική εποχή. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών εντοπίστηκε μεγάλο κτίσμα, αποτελούμενο από αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Χάρη σε επιφανειακό καθαρισμό έγινε σαφές ότι πρόκειται για οικία ή εργαστήριο (βίλλα;) με πολλά δωμάτια και κεντρική αυλή. Σε ένα από τα δωμάτια υπάρχουν δύο υπόγειες δεξαμενές, με εσωτερική επιφάνεια επιχρισμένη με υδατοστεγές κονίαμα.

Ορισμένα ρωμαϊκά νομίσματα που βρέθηκαν στα νότια του κτίσματος, επιτρέπουν να αποσαφηνιστεί η περίοδος χρήσης του, κατά τη διάρκεια της ύστερης αυτοκρατορικής εποχής. Είναι ωστόσο ήδη εμφανές ότι άλλα παρόμοια αρχιτεκτονικά συγκροτήματα χτίστηκαν στην Οινόη, με αναμφίβολη επανάχρηση εγκαταστάσεων της κλασικής περιόδου.

Δοκιμαστική τομή στην Κάτω Καστανάβα

Η προϊστορική θέση στην Κάτω Καστανάβα (Τελική Νεολιθική – Πρώιμη Ελλαδική Ι) ανακαλύφθηκε το 2015 και ερευνήθηκε συστηματικά κατά το 2016. Στις αρχιτεκτονικές κατασκευές που κρίθηκαν πιο σημαντικές, πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί, ενώ έγινε και περισυλλογή με κάνναβο επιφανειακών

Οργανόγραμμα και ευχαριστίες

Οι εργασίες διήρκησαν από την 5η έως και την 30η Ιουνίου 2017. Τις εργασίες διηύθυναν οι Sylvian Fachard (Πανεπιστήμιο της Γενεύης-SNSF), Καλλιόπη Παπαγγελή (ΕΦΑ Δυτ. Αττικής, Πειραιώς και Νήσων) και Alex R. Knodell (Carleton College, ΗΠΑ), με τη συμμετοχή των Ε. Τσάλκου, Π. Βαλτά, Ειρ. Σβανά (Εφορεία Αρχαιοτήτων), J. Banks, M. Brennan και Ch. Cloke (Cincinnati), S. Craft και R. Lee (Carleton), M. McHugh (Birmingham), Ch. Hunziker (Γενεύη), Φ. Κονδύλη (Βιρτζίνια), T. Krapf (ΕΑΣ), E. Levine (Brown), S. Murray (Τορόντο), C. Nels, R. Salem και A. Sery (Νεμπράσκα).

Οι συνδιευθυντές του προγράμματος ευχαριστούν θερμά το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού για την υποστήριξη κατά τη διάρκεια της έρευνας. Ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στη Στ. Χρυσουλάκη, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων, στον K. Reber, Διευθυντή της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής, καθώς και στους φορείς που υποστήριξαν το πρόγραμμα: το Ελβετικό Ίδρυμα για την Επιστημονική Έρευνα, το Carleton College των ΗΠΑ, το Πανεπιστήμιο της Γενεύης, το Πανεπιστήμιο της Νεμπράσκα at Lincoln και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων.

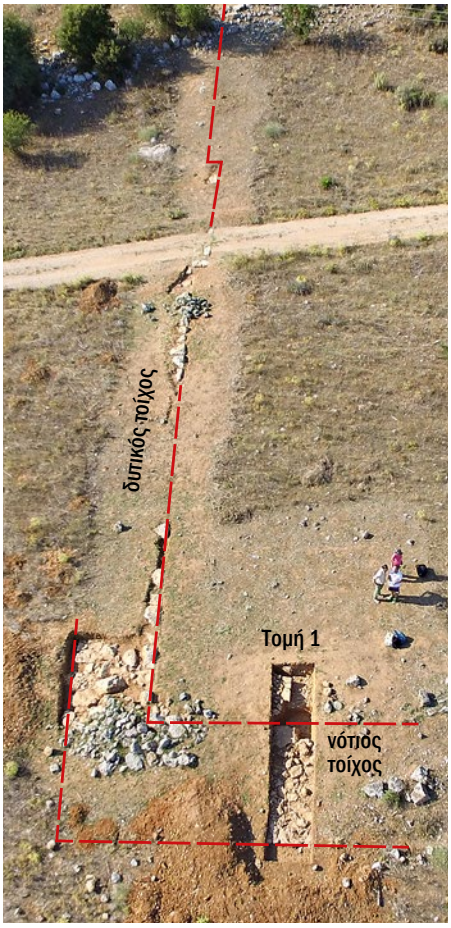

Η νοτιοδυτική γωνία του τείχους του δήμου της Οινόης, με την τομή 1.
Southeast corner of the fortification wall of Oinoe with trench 1.

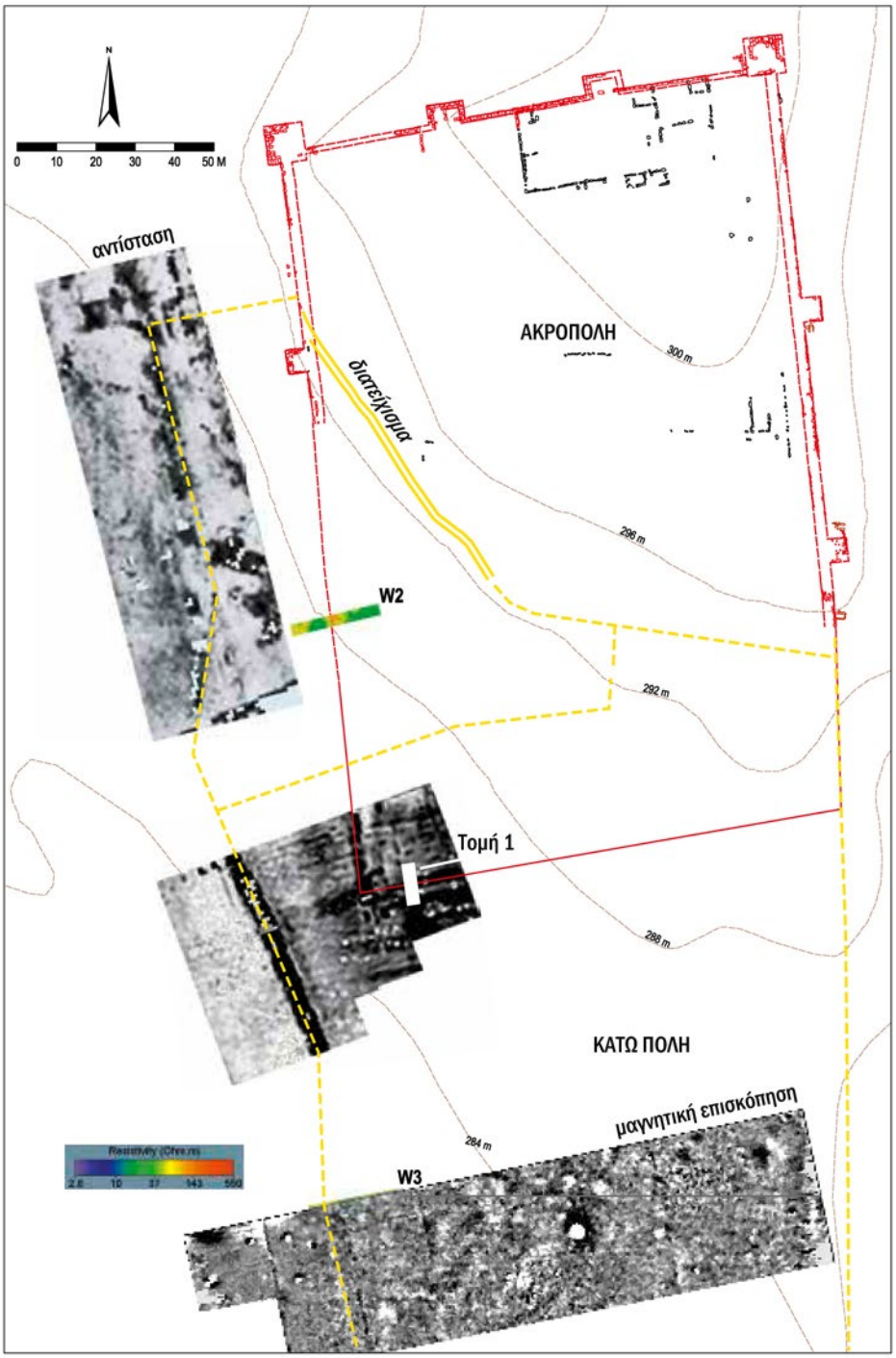

Δεξιά, χάρτης της Οινόης με τις γεωφυσικές επισκοπήσεις του 2016.
Right, archaeological plan of Oinoe with the 2016 geophysical survey.

— — οχύρωση της κλασικής εποχής
— — *διατείχισμα* και τοίχοι από τα τέλη της αυτοκρατορικής εποχής

Το νότιο τμήμα του δήμου της Οινόης.
The southern district of Oinoe.

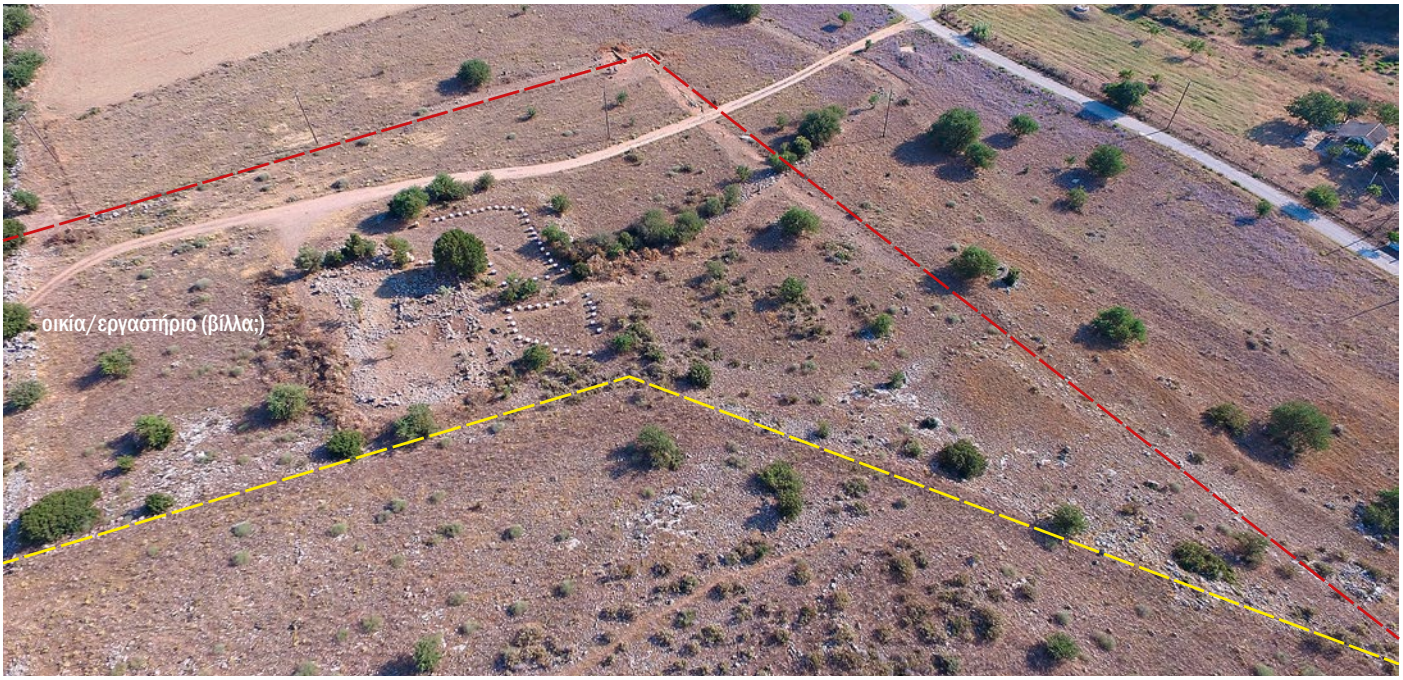

ευρημάτων. Δυστυχώς οι καθαρισμοί δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα λόγω μεταγενέστερων, της σύγχρονης εποχής, διαταραχών, όταν πιθανότατα η θέση χρησιμοποιήθηκε από κτηνοτρόφους που πήραν το διαθέσιμο οικοδομικό υλικό (πέτρες και λιθοπλίνθους).

Το 2017 πραγματοποιήθηκε μία μικρή δοκιμαστική τομή, εστιασμένη σε μία από τις αρχιτεκτονικές κατασκευές που καθαρίστηκαν το 2016. Η τομή (5 × 1,5 μ.) ανοίχθηκε στην κατώτερη γωνία του μεγάλου περιβόλου όπου εντοπίστηκε η μεγαλύτερη συγκέντρωση προϊστορικών ευρημάτων κατά την επιφανειακή έρευνα. Ο φυσικός βράχος αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,3–0,5 μ., χωρίς να υπάρχει πολύπλοκη στρωματογραφία. Το βαθύτερο, αδιατάραχτο, στρώμα απέδωσε μερικά προϊστορικά όστρακα που επιβεβαιώνουν την κατάληψη του χώρου κατά την Τελική Νεολιθική και πρώιμη Πρωτοελλαδική Ι περίοδο.

Το 2017, περαιτέρω εργασίες είχαν ως στόχο τον καθαρισμό και την αποτύπωση αρχαίων θέσεων που είχαν εντοπιστεί κατά το 2016.

Η αγροικία στο Μεσονύχι

Το αγροτικό αυτό συγκρότημα εντοπίστηκε στις ασβεστολιθικές πλαγιές του λόφου Μεσονύχι που εποπτεύει μια μικρή εύφορη κοιλάδα στη ΝΑ γωνία της πεδιάδας του Μαζίου. Ύστερα από επιμελή καθαρισμό από τη βλάστηση, κατέστη δυνατό να αποτυπωθεί ένα επίμηκες κτίριο με αρκετά δωμάτια και κεντρική αυλή. Οι τοίχοι είναι δομημένοι με πολυγωνική τοιχοποιία. Οι κέραμοι με μαύρη και ερυθρή βαφή, καθώς και η επιφανειακή κεραμική υποδεικνύουν χρονολόγηση στην κλασική περίοδο. Αποτελεί την καλύτερα διατηρημένη αγροικία που εντοπίστηκε στην πεδιάδα του Μαζίου.

Προϊστορικές θέσεις a079 και c064

Οι δύο προϊστορικές θέσεις αυτές εντοπίστηκαν σε λόφους που εποπτεύουν το σύνολο της πεδιάδας του Μαζίου. Η θέση a079 εντοπίζεται στα ΝΑ του σύγχρονου οικισμού της Οινόης, σε ένα οροπέδιο στην κορυφή ενός ασβεστολιθικού λόφου. Την κορυφή περιβάλλει μια οχύρωση από ξηρολιθιά με πύλη στα δυτικά. Μεταξύ των ευρημάτων που συνελέγησαν, περιλαμβάνονται αρκετά ευρήματα από οψιανό, καθώς και όστρακα που μαρτυρούν προϊστορική κατοίκηση του λόφου. Θραύσματα κεράμων που φέρουν βαφή, τα οποία εντοπίστηκαν σε λιθοσωρό στην κορυφή, μαρτυρούν νέα κατοίκηση του λόφου κατά την κλασική περίοδο.

Ο πύργος στο Βελατούρι

Αυτός ο σημαντικός αττικός πύργος-παρατηρητήριο ήλεγχε την κίνηση στον αμαξιτό δρόμο που ένωνε την πεδιάδα του Μαζίου με το Θριάσιο πεδίο και την Ελευσίνα. Το 2017 ολοκληρώθηκε η αποτύπωση του πύργου και παράχθηκε ένα νέο 3D φωτογραμμετρικό μοντέλο. Ο πύργος κτίστηκε τον 4ο ή στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Ο καθαρισμός της κοιλότητας που είναι λαξευμένη στο βράχο κάτω από τη νότια θεμελίωση του πύργου προσέφερε νέα στοιχεία για τη λειτουργία του: πρόκειται για μία δεξαμενή λαξευμένη εν μέρει στο βράχο, που συγκέντρωνε νερό από μία καρστική πηγή (**a**). Με τη βοήθεια μιας εσωτερικής κλίμακας σε πολυγωνική τοιχοποιία που κατέληγε σε στενό στόμιο (**b**), ήταν δυνατή η άντληση νερού απευθείας από τον εσωτερικό θάλαμο του πύργου. Σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε, αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα αρχαίου ελληνικού πύργου που ενσωματώνει δεξαμενή και πηγή εντός της θεμελίωσής του.

Η θέση c064 αποτελεί την ακρόπολη στην κορυφή ενός λόφου που τοποθετείται στους πρόποδες του όρους Πάστρα και εποπτεύει την πεδιάδα του Μαζίου από βορρά. Αρκετοί τοίχοι που οριοθετούν επίπεδα κατασκευάστηκαν στην κορυφή για να εκμεταλλευθεί ο φυσικός αμυντικός χαρακτήρας του λόφου. Με τη μέθοδο του καννάβου, συνελέγη άφθονη επιφανειακή κεραμική που υποδεικνύει χρήση της θέσης κατά την Εποχή του Χαλκού, συγκεκριμένα κατά τη Μεσοελλαδική και τη Μυκηναϊκή εποχή. Πρόκειται για την πρώτη μαρτυρία της Μέσης Εποχής Χαλκού στην πεδιάδα του Μαζίου.

Συμπεράσματα

Κατά την τελευταία ερευνητική περίοδο του Προγράμματος πραγματοποιήθηκαν τομές σε δύο από τις σημαντικότερες θέσεις της προϊστορικής και της κλασικής περιόδου και ολοκληρώθηκε η τεκμηρίωση των θέσεων της πεδιάδας. Το σύνολο του υλικού, που αποθηκεύεται πλέον στο Μουσείο της Ελευσίνας, καταγράφηκε και μελετήθηκε από ειδικευμένα μέλη της ομάδας, ενώ μερικές κατηγορίες ευρημάτων μελετήθηκαν πιο εμπεριστατωμένα (μελίσσια, κέραμοι, προϊστορική και ρωμαϊκή κεραμική). Το 2017 σημαδεύει λοιπόν την ολοκλήρωση των εργασιών πεδίου και την αρχή της φάσης της δημοσίευσης. Η επιστημονική ομάδα εργασίας, που αποτελείται από περίπου 20 μέλη από την Ελβετία, την Ελλάδα και τις ΗΠΑ, ετοιμάζει την τελική δημοσίευση του Προγράμματος, που αναμένεται για το 2019–2020.

Abstract

The Mazi Archaeological Project (MAP) is a diachronic regional survey of the borderland between Attica, Boeotia and the Megarid, a strategic region located on the ancient road connecting Eleusis to Thebes. The 2017 season completed the 4-year project. Features discovered during previous seasons were cleaned and documented, such as an ancient farmstead and two prehistoric sites. Trial trenches were conducted on the prehistoric site of Kato Kastanava, which yielded an assemblage dated to the transition from the Neolithic to the Bronze Age, as well as in Oinoe. The fortification of this Attic deme was investigated and surveyed using geophysical methods. The 4-meter wide wall is now securely dated to the 5th c. BC, which corroborates Thucydides' report on the siege of the city. The ongoing study of the survey finds stored in the Museum of Eleusis was carried out by a team of American, Greek and Swiss archaeologists in preparation for the forthcoming publication on the Mazi Archaeological Project.

Μάζι, Κάτω Καστανάβα

Για περισσότερες πληροφορίες

Antike Kunst 58, 2015, 178–186.
Antike Kunst 59, 2016, 132–152.
Antike Kunst 60, 2017, 146–163.

Για μια περίληψη του προγράμματος και τους κύριους στόχους του, βλ. τον ιστότοπο: www.maziplain.org

Ερευνητικό πρόγραμμα στον Όρμο της Κοιλάδας (Αργολίδα)

Δέσποινα Κουτσούμπα και Julien Beck

Έχουν περάσει 20.000 χρόνια από την τελευταία Εποχή των Παγετώνων, οπότε και το επίπεδο της θάλασσας βρισκόταν περίπου 120 μ. χαμηλότερα απ' ό, τι σήμερα. Συνεπώς, πρέπει να θεωρήσουμε ότι απέραντες εκτάσεις γης που σήμερα είναι καλυμμένες με νερό, κάποτε βρίσκονταν στην επιφάνεια της θάλασσας. Αυτές οι παράκτιες ζώνες στην αρχαιότητα ήταν διαμορφωμένες από πεδιάδες και έλη, βουνά και ποτάμια και κατοικούνταν από προϊστορικούς πληθυσμούς. Με την πάροδο των χιλιετηρίδων, οι κυνηγοί-συλλέκτες της Παλαιολιθικής εποχής έστηναν εκεί τα εφήμερα καταλύματά τους, ενώ αργότερα, οι αγρότες και κτηνοτρόφοι της Νεολιθικής περιόδου ίδρυσαν εκεί τα πρώτα χωριά, προτού οι έμποροι και ναυτικοί της Εποχής του Χαλκού οικοδομήσουν τις μεγάλες παράκτιες πόλεις, σε μια εποχή που το επίπεδο της θάλασσας ήταν ήδη κοντά στα σύγχρονα επίπεδα.

Η προβληματική των θέσεων και των προϊστορικών βυθισμένων τοπίων

Η μελέτη ακριβώς αυτών των θέσεων και των βυθισμένων τοπίων της προϊστορικής εποχής είναι ο στόχος σχεδιασμού και υλοποίησης του Προγράμματος στον Όρμο Κοιλάδας, το οποίο ξεκίνησε το 2012 από το Πανεπιστήμιο της Γενεύης, υπό την αιγίδα της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα και σε συνεργασία με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων. Η εν λόγω κοιλάδα επιλέχθηκε διότι στη βόρεια ακτή της βρίσκεται το σπήλαιο Φράγχθι. Πρόκειται για μία σημαντική προϊστορική θέση, κατοικημένη αδιάκοπα για τουλάχιστον 35.000 χρόνια, από την Παλαιολιθική μέχρι την ύστερη Νεολιθική περίοδο. Το σπήλαιο, μπορεί να βρίσκεται σήμερα πολύ κοντά στην ακτή, πριν από 20.000 όμως χρόνια, ήταν αρκετά χιλιόμετρα μακριά από αυτή. Η κοιλάδα, λοιπόν, ήταν μια μικρή παράκτια πεδιάδα που τη διέσχιζε ένα ποτάμι. Οι κάτοικοι του σπηλαίου συνέλεγαν από εκεί τα απαραίτητα για την καθημερινή τους διαβίωση, ενώ κατά τη Νεολιθική περίοδο διαμόρφωσαν εκεί ένα από τα αρχαιότερα χωριά της Ευρώπης. Θα ήταν, άραγε, εφικτό να εντοπίσουμε στο βυθό της κοιλάδας κατάλοιπα αυτής της κατοίκησης; Ενώ, λοιπόν, οι έρευνες συνεχίζονται στα ανοιχτά του σπηλαίου Φράγχθι, μία άλλη θέση αποκαλύφθηκε μερικές εκατοντάτες μέτρα βορειότερα, στα ανοιχτά της παραλίας Λαμπαγιαννά. Πρόκειται, εκεί, για μια εγκατάσταση μεγαλύτερη από χωριό, μια πραγματική πόλη της Εποχής του Χαλκού, της οποίας τα λείψανα (λίθινες θεμελιώσεις τοίχων και κτιρίων) είναι ορατά στο θαλάσσιο βυθό, σε μικρό βάθος.

Έρευνες στη Λαμπαγιαννά

Από το 2016 και εξής, οι έρευνες εστιάστηκαν στην παραλία Λαμπαγιαννά με κύριο στόχο να υπολογιστεί η έκταση της εγκατάστασης της Εποχής του Χαλκού, τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Ποια ήταν η επιφάνεια της πόλης; Εντοπίζεται στη θέση αυτή μια προγενέστερη εγκατάσταση; Για να απαντηθούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα, ακολουθήθηκαν τρεις διαφορετικές μέθοδοι:

— τοπογραφική αποτύπωση των ορατών καταλοίπων στον θαλάσσιο βυθό, η οποία προσφέρει μια εικόνα για τον τρόπο που ήταν οργανωμένος ο οικισμός της Εποχής του Χαλκού (κέντρο, περιφέρεια), σύμφωνα με το είδος και τη θέση των σωζόμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων (άτυπα οικοδομήματα, αυλές και δημόσιοι χώροι, τείχος ή άλλη οχυρωματική κατασκευή, κτλ.)

— γεωφυσικές μετρήσεις που επιτρέπουν να εντοπιστούν πιθανά λείψανα βυθισμένα κάτω από τα θαλάσσια προσχώματα. Εφαρμόστηκαν διαφορετικές μέθοδοι, μεταξύ των οποίων η τομογραφία της ηλεκτρικής αγωγιμότητας, η μαγνητική διασκόπηση και η χρήση ραντάρ που διεισδύει στο έδαφος (στο επίπεδο της παραλίας, για τις περιπτώσεις που τα κατάλοιπα εκτείνονται κάτω από την ακτή και συνεχίζουν στις εκτάσεις πίσω από αυτή)

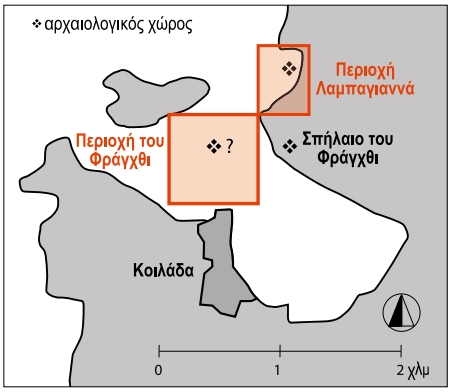

Όρμος Κοιλάδας (Αργολίδα).
The Bay of Kiladha (Argolid).

Οργανόγραμμα και ευχαριστίες

Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τις 3 Ιουλίου έως τις 11 Αυγούστου 2017, υπό την ευθύνη της Δρ. Α. Σίμωσι (Διευθύντριας της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων) και του K. Reber (Διευθυντή της ΕΑΣ). Τις εργασίες πεδίου διηύθυναν η Δ. Κουτσούμπα (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων) από την ελληνική πλευρά και ο J. Beck από την ελβετική πλευρά (Παν/μιο Γενεύης). Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στους Σ. Μουρέα και στους υπόλοιπους συνεργάτες της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, στους P. Birchler Emery (μελέτη των κινητών αρχαιολογικών ευρημάτων), G. Bobov (αρχαιολόγο, Σόφια), Α. Λασκαρίδου (αρχαιολόγο, Κρανίδι), A. Seni (λογιστικά, Όρμος Κοιλάδας), Γ. Νομικό (υπεύθυνο καταδύσεων, Αθήνα), Ν. Παπαδόπουλο (γεωφυσικές μετρήσεις) και την ομάδα του, Θ. Χριστοφόρου (υποψ. διδάκτορα, Παν/μιο Κύπρου), Λ. Ανδρεαδάκη (ασκούμενη, Παν/μιο Κρήτης), H. Rimer (ασκούμενη, Παν/μιο Stanford), V. Hodel (Πρεσβεία της Ελβετίας στην Ελλάδα), S. Ménard (Παρίσι), S. Emery (Γενεύη), Δ. Σφυρή (Δήμαρχο Κρανιδίου), Δ. Θεοδώρου (πρόεδρο Φούρνων), Δ. Καμίζη (Κρανίδι), στην Πρεσβεία της Ελβετίας στην Ελλάδα, στο Ίδρυμα Honor Frost, στη διαφημιστική εταιρεία Meylan Publicité + Signalétique, χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των οποίων δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια τέτοια ανασκαφή.

— η ενάλια ανασκαφή αποτελεί τη μόνη μέθοδο απευθείας πρόσβασης στα αρχαιότερα προσχωματικά στρώματα και κατά συνέπεια στα κατάλοιπα που πιθανόν αυτά περιέχουν (κινητά αρχαιολογικά ευρήματα και αρχιτεκτονικές κατασκευές που ανήκουν σε προγενέστερες εγκαταστάσεις στην περιοχή).

Ανασκαφική περίοδος 2017

Η τοπογραφική αποτύπωση συνεχίστηκε το 2017, όχι μακριά από την ακτή, στα ανοιχτά του αμμοσύρτη που την πλαισιώνει. Για να γίνουν οι απαραίτητες μετρήσεις λήφθηκαν εκατοντάδες σημεία που αντιστοιχούν με το περίγραμμα των ορατών τοίχων και την περίμετρο των οικοδομημάτων. Τα σημεία αυτά τοποθετούνται στη συνέχεια στη συνολική αποτύπωση της θέσης, στην οποία εμφανίζονται ήδη οι μετρήσεις που λήφθηκαν το 2016. Σε αυτό το στάδιο, η ομάδα εξακολουθεί να επεξεργάζεται τα δεδομένα μέχρις ότου κατορθώσει να αποφανθεί για όλες τις πιθανές αρχιτεκτονικές κατασκευές που βρίσκονται βυθισμένες κάτω από τα θαλάσσια προσχώματα.

Ενάλια ανασκαφή

Το 2016 πραγματοποιήθηκε η πρώτη ενάλια ανασκαφή στην περιοχή της παραλίας Λαμπαγιαννά με τη μορφή μιας μικρής στρωματογραφικής τομής (1,5 × 0,75 μ.), λίγες δεκάδες μέτρα από την παραλία. Το 2017, μια νέα μεγαλύτερη τομή (2 × 2 μ.) διανοίχθηκε δίπλα στην περσινή. Στόχος των δύο τομών (2016, 2017) ήταν να αναζητηθούν αρχαιότερα κατάλοιπα κάτω από τον οικισμό της Εποχής του Χαλκού.

Η συγκέντρωση καταλοίπων στο συγκεκριμένο σημείο ήταν τόσο μεγάλη που δεν υπήρχε χώρος, ελεύθερος από λίθινες θεμελιώσεις τοίχων και οικοδομημάτων, αρκετά μεγάλος για τη διενέργεια της τομής. Μάλιστα, ενώ βρέθηκε ο κατάλληλος χώρος και οι εργασίες ξεκίνησαν, αμέσως μόλις άρχισε η ανασκαφή και αφαιρέθηκε το επιφανειακό στρώμα, φτάνοντας στα στρώματα της Εποχής του Χαλκού, αποκαλύφθηκε ένας νέος τοίχος! Μένει, λοιπόν, να αποσαφηνιστεί, σύμφωνα με τα στρωματογραφικά δεδομένα, αν ο τοίχος αυτός τοποθετείται χαμηλότερα από τα ορατά κατάλοιπα στον θαλάσσιο βυθό: σε αυτήν την περίπτωση θα έχουμε να κάνουμε με μία προγενέστερη φάση – μια πόλη κάτω από την πόλη, αρχαιότερη δηλαδή; Ο εν λόγω τοίχος, πλατύς και επιμελώς κατασκευασμένος, έχει κατεύθυνση Β-Ν. Καταλάμβανε σχεδόν το ανατολικό ήμισυ της τομής, γεγονός που περιόρισε την ανασκαφή στο δυτικό ήμισυ. Σε αυτό το τμήμα, οι δύτες δεν άργησαν να φτάσουν σε ένα στρώμα γεμάτο όστρεα ιδιαίτερου τύπου: πρόκειται για το είδος murex και πιο συγκεκριμένα την ποικιλία Hexaplex trunculus, όπως ονομάζεται από τους ειδικούς. Αυτό το κοχύλι, της οικογενείας μύριξ (*Muricidae*), είναι ιδιαίτερο καθώς χρησιμοποιήθηκε στην αρχαιότητα για την παραγωγή της πορφύρας, ενός χρωστικού που χρησιμοποιούσαν συχνά για τα υφάσματα. Το σύνολο των οστράκων που συγκεντρώθηκαν παρουσιάζουν, στην πλειονότητά τους, μία ρωγμή σε ένα συγκεκριμένο σημείο, από όπου εξήγαγαν προφανώς την πολύτιμη βλέννα, η οποία μετά από κατάλληλη επεξεργασία προσέφερε την απαραίτητη χρωστική ουσία. Θα πρέπει, λοιπόν, να γίνει προσεκτική ανάλυση αυτών των οστρέων για να διευκρινιστεί η χρήση τους: εάν επιβεβαιωθεί ότι πράγματι εξυπηρετούσαν για την παραγωγή βαφής, θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα αρχαιότερα γνωστά παραδείγματα από την ηπειρωτική Ελλάδα — και ίσως από ολόκληρη την Ελλάδα και από την Ευρώπη γενικά.

Αποκάλυψη τοίχου της Εποχής του Χαλκού — Discovery of a Bronze Age wall.

Η ανασκαφή συνεχίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα της τομής έως βάθος 1,2 μ. κάτω από τον θαλάσσιο βυθό. Καθώς προχωρούσε η ανασκαφή σε βάθος, οι δύτες εντόπιζαν κεραμικά όστρακα ακόμη και στα βαθύτερα στρώματα. Είναι πιθανό η ανασκαφή να έφτασε σε στρώματα της αρχής της Εποχής του Χαλκού, εάν μάλιστα αυτά δεν ανήκουν στην προγενέστερη φάση, δηλαδή στην Τελική Νεολιθική περίοδο, την οποία γνωρίζουμε καλά από την ανασκαφή στο σπήλαιο Φράγχθι, μερικές εκατοντάδες μέτρα νοτιότερα. Η μελέτη της κεραμικής και των άλλων ευρημάτων της ανασκαφής (ανάμεσα στα οποία και μια μικροσκοπική χάντρα από λίθο ή όστρεο που ανήκε, όπως όλα δείχνουν, σε περιδέραιο) θα προσφέρει σαφείς και βέβαιες πληροφορίες για τη χρονολόγηση και το είδος των διαδοχικών φάσεων ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή, που προηγήθηκαν της δημιουργίας του οικισμού της Εποχής του Χαλκού, στη θέση αυτή.

Καινοτόμες μέθοδοι

Στην πράξη, η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια μιας υδραυλικής απορροφητικής σκούπας, την οποία τροφοδοτούσε η λειτουργία μιας αντλίας. Το νερό και τα ιζήματα που προέρχονται από την τομή αδειάζουν πιο μακριά μέσα από ένα σωλήνα. Στο πέρας του σωλήνα περισυλλέγονται τα ιζήματα και στη συνέχεια μεταφέρονται στην παραλία για να κοσκινιστούν. Χάρη στην εμπειρία που απέκτησε η ομάδα κατά την πρώτη ενάλια ανασκαφή το 2016, κατορθώσαμε να προχωρήσουμε σε δύο βελτιωτικές ενέργειες την περίοδο 2017.

Η πρώτη αφορά στη χρήση ενός συστήματος κοσκινίσματος σε

δύο στάδια για να διευκολυνθεί η διαλογή των υπολειμμάτων στο κόσκινο. Όλα τα θαλάσσια ιζήματα περνούν μέσα από δύο κόσκινα, ένα με οπές μεγάλου διαμετρήματος και ένα με μικρού διαμετρήματος οπές. Τα δύο κόσκινα είναι τοποθετημένα στη θάλασσα, στο πέρας του σωλήνα απομάκρυνσης του νερού και των ιζημάτων. Συνεπώς, τα ιζήματα φιλτράρονται σε δύο στάδια. Στο τέλος κάθε ανασκαφικής εργασίας, οι δύτες παίρνουν τα κόσκινα και τα μεταφέρουν στην παραλία, προτού τοποθετηθούν νέα, πριν ξεκινήσει η επόμενη εργασία. Αυτό το σύστημα δεν είχε την αναμενόμενη επιτυχία. Άλλοτε διότι κάποιες φορές το πρώτο κόσκινο γέμιζε υπερβολικά (γεγονός που εμπόδιζε τα μικρότερα στοιχεία να περάσουν στο επόμενο κόσκινο), άλλοτε επειδή η αντικατάσταση των δύο κόσκινων ανάμεσα σε δύο εργασίες απαιτούσε πολύ χρόνο και την παρουσία ενός δύτη στο σημείο για να ολοκληρωθεί η διαδικασία. Όλα τα παραπάνω δεν συνέβαλαν στην αποτελεσματικότητα της μεθόδου.

Κατασκευή και τοποθέτηση του συστήματος κοσκινίσματος σε δύο στάδια.
Installation of a two-stages sieving system.

Επίσης, εφαρμόστηκε ένα μεταλλικό πλαίσιο από αλουμίνιο που τοποθετήθηκε για να προστατευτούν τα όρια και τα τοιχώματα της τομής. Τα τοιχώματα, κυρίως, έχουν την τάση να υποχωρούν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Αυτές οι καταρρεύσεις δημιουργούν ιδιαίτερο πρόβλημα, καθώς τα κατάλοιπα που κανονικά εμπεριέχονταν σε ανώτερα στρώματα, νεώτερα δηλαδή, βρίσκονται αναμεμειγμένα με κατώτερα στρώματα που είναι αρχαιότερα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση σε ό, τι αφορά στη στρωματογραφία και να παραποιούνται τα δεδομένα. Σε γενικές γραμμές, μπορεί το πλαίσιο της ανασκαφής να μην λειτούργησε απόλυτα (κατά τη διάρκεια της ανασκαφής έπρεπε θεωρητικά να κατέβουμε είκοσι πέντε εκατοστά κατά μήκος των τοιχωμάτων της τομής, η ανεύρεση όμως ενός νέου τοίχου, αμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα, μας εμπόδισε), αποδείχθηκε όμως χρήσιμο για τους δύτες ως σημείο αναφοράς και ως στήριγμα.

Ανασκαφή στα βαθύτερα στρώματα.
Excavation in the deepest layers.

Πειραματικό εργαστήρι νεολιθικής κεραμικής στην παραλία

Όπως συνέβη το 2015 και το 2016, τις ενάλιες έρευνες ακολούθησε ένα θερινό σχολείο αφιερωμένο σε πειραματικό εργαστήρι πάνω στη νεολιθική κεραμική (ενώ ακόμη ένα εργαστήριο ασχολήθηκε με τα βυθισμένα προϊστορικά τοπία, στο πλαίσιο του Προγράμματος Geneva Summer Schools του Παν/μίου της Γενεύης). Μάλιστα, το 2017, η παραλία Λαμπαγιαννά δεν φιλοξένησε μόνο τον κεραμικό κλίβανο, αλλά πραγματοποιήθηκε σε αυτήν ολόκληρη η πειραματική διαδικασία παραγωγής κεραμικής της Νεολιθικής περιόδου (κάτω από μια σκηνή που στήθηκε για αυτό το σκοπό), προς μεγάλη ευχαρίστηση των επισκεπτών και των συμμετεχόντων.

Abstract

The Bay of Kiladha project aims at exploring the archaeological remains in a small cove in the South Argolid. Since 2016 the team of Swiss and Greek archaeologists have focused their attention on a Bronze Age offshore site (Early Helladic II) discovered to the north of the Bay of Kiladha, at Lambayanna. The site was surveyed with geophysical instruments and trial trenches were conducted to clarify its plan and chronology. A new building was discovered in 2017, which probably belonged to an earlier architectural phase. The structure is associated with a thick layer of murex shells (*Hexaplex trunculus*), which could be related to textile production. The deepest layers yielded pottery of the transitional phase between the Neolithic and the Early Bronze Age.

Κοιλάδα,
Λαμπαγιαννά

Δημοσιεύσεις
Publications

ACKERMANN Guy, Érétrie et le Levant à l'époque hellénistique, στο H. Dridi – D. Wieland-Leibundgut – J. Kraese (επιμ.), Phéniciens et Puniques en Méditerranée: l'apport de la recherche suisse. Rome 2017, 67–77.

ACKERMANN Guy – TETTAMANTI Rocco – PRADERVAND Aude-Line – REBER Karl, Le Gymnase d'Érétrie 2016. AntK 60, 2017, 126–134.

ACKERMANN Guy - DUBOIS Yves, Fragments d'Érétrie: contextes et répartition des enduits ornementaux (VIIe s. av. – IIe s. apr. J.-C.), στο S. Mols – E. Moormann (επιμ.), Context and Meaning, Proceedings of the XIIth International Conference of AIPMA in Athens (September 16–20, 2013). Leiden 2017, 165–172.

BECK Julien – KOUTSOUMBA Despina, Baie de Kiladha 2016. AntK 60, 2017, 164–167.

CHARALAMBIDOU Xenia, Euboea and the Euboean Gulf region: pottery in context, στο X. Charalambidou – C. Morgan (επιμ.), Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation. Oxford 2017, 123–149.

DELL'ORO Francesca, Alphabets and Dialects in the Euboean Colonies of Sicily and Magna Graecia or What Could Have Happened in Methone, στο J. Strauss Clay – I. Malkin – Y. Z. Tzifopoulos (επιμ.), Panhellenes at Methone. Berlin/Boston 2017:165–181.

DELL'ORO Francesca, Discovering the Euboean alphabet : Wilhelm Vischer (1808–1874) and the pinakia of Styra (with inedited correspondence between W. Vischer and P. Lambros), στο A. Willi (επιμ.), Sprachgeschichte und Epigraphik. Festgaben für Rudolf Wachter zum 60. Geburtstag. Innsbruck 2017, 17–38.

FACHARD Sylvian, The Resources of the Borderlands. Control, Inequality, and Exchange on the Attic-Boeotian Borders, στο 63e Entretiens sur l'Antiquité Classique, Fondation Hardt. Genève 2017, 19–61.

GEX Kristine, Ein Berner Krieger aus Eretria, στο L. Cappuccini *κ.ά.* (επιμ.), Fragmenta Mediterranea. Contatti, tradizioni e innovazioni in Grecia, Magna Grecia, Etruria e Roma. Studi in onore di Christoph Reusser. Firenze 2017, 201–207.

HASSELIN-ROUS Isabelle – HUGUENOT Caroline, Offrandes hellénistiques en miniature: le mobilier d'une tombe d'enfant d'Érétrie conservé au musée du Louvre. RA 63.1, 2017, 3–63.

HUBER Sandrine, « Sacrifice en image » au début de l'histoire grecque: retour sur une hydrie érétrienne, στο V. Vlachou – A. Gadolou (επιμ.), ΤΕΡΨΙΣ: Studies in Mediterranean Archaeology in honour of Nota Kourou. Brussels 2017, 161–176.

HUBER Sandrine, Eubéens et Levantins en Méditerranée au début du Ier millénaire avant notre ère. Marqueurs identitaires et connectivité, στο H. Dridi – D. Wieland-Leibundgut – J. Kraese (επιμ.), Phéniciens et Puniques en Méditerranée: l'apport de la recherche suisse. Rome 2017, 45–66.

HUBER Sandrine, Érétrie. La naissance des lieux de culte et des pratiques cultuelles dans une cité-mère grecque, στο S. Agusta-Boularot – S. Huber – W. Van Andringa (επιμ.), Quand naissent les dieux: fondation des sanctuaires antiques. Motivations, agents, lieux. Colloque à l'École française de Rome, 18 au 20 juin 2015. Rome 2017, 47–68.

KNODELL Alex R. – FACHARD Sylvian – PAPANGELI Kalliopi, The 2016 Mazi Archaeological Project : Regional Survey in Northwest Attica (Greece). AntK 60, 2017, 146–163.

KNOEPFLER Denis, Sur les deux rives de l'Euripe: inscriptions de Béotie et d'Eubée dans quatre ouvrages récents. REG 130.1, 2017, 233–273.

KNOEPFLER Denis, Béotie- Eubée. Bulletin épigraphique. REG 129, 2016 (2017), 458–473, n° 219–271.

KNOEPFLER Denis – KARAPASCHALIDOU Amalia – REBER Karl – KRAPF Tobias – THEURILLAT Thierry, Amarynthos 2016. AntK 60, 2017, 135–145.

KRAPF Tobias, Middle Helladic (Central) Euboea and its Cultural Connections: a State of Research, στο Z. Tankosić – F. Mavridis – M. Kosma (επιμ.), An Island Between Two Worlds: The Archaeology of Euboea from Prehistoric to Byzantine Times (International Conference, Eretria, July 12–14 2013). Athens 2017, 145–158.

LUISONI Geoffroy, Étude d'un bâtiment à vocation gymnique au sud-est d'Érétrie. La Palestre sud, synthèse et nouvelles observations. Master, Université de Lausanne 2017.

MÜLLER CELKA Sylvie, Trois millénaires de production céramique à Erétrie (Grèce), ArchéOrient - Le Blog, 17 mars 2017, [online] http://archeorient.hypotheses.org/7235

NAKAS Yannis – KRAPF Tobias, Medieval Ship Graffiti from Amarynthos, Euboea, Greece. The International Journal of Nautical Archaeology 46.2, 2017, 433–437.

REBER Karl *κ.ά.*, Les activités de l'École suisse d'archéologie en Grèce en 2016. AntK 60, 2017, 124–125.

VERDAN Samuel, Counting on Pots? Reflections on Numerical Notations in Early Iron Age Greece, στο J. Strauss Clay – I. Malkin – Y. Z. Tzifopoulos (επιμ.), Panhellenes at Methone. Berlin/Boston 2017, 105–122.

Η ΕΑΣ κατά τη διάρκεια του έτους 2017
The School's events throughout the year 2017

Παράλληλα με την ερευνητική δραστηριότητα που ανέπτυξε η ΕΑΣ το 2017, συμμετείχε σε διάφορες εκδηλώσεις δημόσιου χαρακτήρα, τις οποίες θα παρουσιάσουμε εδώ εν συντομία.

Η Sylvie Müller Celka διοργάνωσε ένα σεμινάριο που έλαβε χώρα στις 2 και 3 Μαρτίου στο Παν/μιο της Λωζάνης, με θέμα την παραγωγή κεραμικής στην Ερέτρια (Εύβοια) από την Πρώιμη Ελλαδική έως την ελληνιστική εποχή, και στο οποίο συμμετείχαν περίπου είκοσι ερευνητές.

Η ετήσια ομιλία της ΕΑΣ στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε στις 9 Μαρτίου. Αρχικά, ο Karl Reber παρουσίασε την πορεία των ανασκαφών και των επιφανειακών ερευνών, ενώ ακολούθησε η ομιλία της Véronique Dasen, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Fribourg, που παρουσίασε τα αποτελέσματα της έρευνάς της σχετικά με τα παιχνίδια και τη διάκριση των φύλων μέσα από αυτά στην αρχαία Ελλάδα.

Ο πρέσβης της Ελβετίας στην Ελλάδα, η Αυτού Εξοχότης Hans-Rudolf Hodel, συνοδευόμενος από τον Διευθυντή της ΕΑΣ, παρακολούθησε την ομιλία που έδωσαν ο Julien Beck και η Δέσποινα Κουτσούμπα στις 19 Ιουλίου στους Φούρνους Αργολίδας (Πελοπόννησος) σχετικά με τις ενάλιες έρευνες στην παραλία Λαμπαγιαννά.

Με αφορμή τον εορτασμό της 1ης Αυγούστου, στην Ερέτρια παρουσιάστηκε ένας αγώνας ελληνορωμαϊκής πάλης μέσα στο αρχαίο Γυμνάσιο που εκείνη τη μέρα, κατ' εξαίρεση, άνοιξε τις πύλες του για το κοινό.

Στην Αμάρυνθο, μία παρουσίαση που διοργανώθηκε από την ΕΑΣ, την Εφορεία Ευβοίας, το δήμο Ερέτριας και τον πολιτιστικό σύλλογο Αμαρύνθου συγκέντρωσε το ενδιαφέρον εκατοντάδων πολιτών, οι οποίοι είχαν την ευκαιρία να επισκεφτούν και την ανασκαφή με αφορμή την Ημέρα «Ανοιχτές Πύλες».

Τα αρχαιολογικά ευρήματα από την Αμάρυνθο συγκέντρωσαν μεγάλο ενδιαφέρον από τα μέσα ενημέρωσης, με εκτενή ρεπορτάζ και συνεντεύξεις που αναμεταδίδονταν στις ειδήσεις τόσο της γαλλόφωνης όσο και της γερμανόφωνης ελβετικής τηλεόρασης. Αρκετά ήταν και τα έντυπα άρθρα που δημοσιεύτηκαν (Καθημερινή, BBC News, Le Temps, Basler Zeitung, κτλ.).

Οι δραστηριότητες της ΕΑΣ προβλήθηκαν μέσα στο φυλλάδιο που κυκλοφόρησε η Ελβετική Πρεσβεία στην Ελλάδα για να τιμήσει τα 100 χρόνια διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στην Ελβετία και την Ελλάδα (1917-2017). Επίσης, παρουσιάστηκαν από τον Julien Beck σε Ελβετούς επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια ενός γεύματος εργασίας στην Πρεσβεία.

Πολυάριθμοι επισκέπτες, όπως μαθητές Γυμνασίου από τα Καντόνια της Βέρνης και του Στ. Γκάλεν, ο Σύλλογος των Φίλων του Μουσείου Μπενάκη και το Καναδικό Ινστιτούτο στην Ελλάδα, ξεναγήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο της Ερέτριας.

Parallel to its research activities, the Swiss School of Archaeology in Greece also participated in various events during the year 2017. This section offers a brief overview.

A workshop organized by Sylvie Müller Celka (CNRS) on pottery production at Eretria (Euboea) from Early Helladic to Hellenistic times was attended by two dozen scholars at the University of Lausanne on March 2–3.

The annual conference of the Swiss School took place in Athens on March 9. The main discoveries of the 2016 excavations and survey were outlined by the School Director, Karl Reber. The guest lecturer, Véronique Dasen, Associate Professor at the University of Fribourg, presented her research on "Playing and gender construction in Greek Antiquity".

The Swiss Ambassador in Greece, Hans-Rudolf Hodel, joined the Director of the Swiss School in the public conference on the underwater excavations at Lambayanna, held on July 19 by Julien Beck and Despina Koutsoumba at Fourni (Peloponnesos).

The Swiss National Day was celebrated on the 1st of August with an exhibition of Greco-Roman wrestling in the ancient Gymnasium of Eretria. The monument was exceptionally opened to the public for the occasion.

The groundbreaking discoveries this summer at Amarynthos attracted significant media attention. Reports and interviews were broadcast on Swiss television, and several articles were published (BBC News, Kathemerini, Le Temps, Basler Zeitung, etc.). The results of the excavation were also presented to an audience of over 500 people on September 6 in the main square of Amarynthos. A guided tour of the excavations allowed a large crowd to discover the site.

The achievements of the Swiss School of Archaeology in Greece are showcased in a booklet entitled "100 years of diplomatic relations between Switzerland and Greece (1917-2017)" edited by the Swiss Embassy in Greece. The activities of the Swiss School were also presented to a group of Swiss entrepreneurs in Greece during a business lunch at the Embassy.

Groups of Swiss students and other visitors, as well as members of the Association of The Friends of the Benaki Museum and of the Canadian Institute in Greece (CIG) were guided on the archaeological site of Eretria.

Συμβούλιο του Ιδρύματος — Foundation Board

Pascal Couchepin, *Πρόεδρος — President*
Pierre Ducrey, *Αντιπρόεδρος — Vice president*
Matthieu Honegger, *Μέλος — Member*
Karl Reber, *Διευθυντής — Director*
Danielle Ritter, *Μέλος — Member*
Peter Schöpf, *Μέλος — Member*
Jean Terrier, *Μέλος — Member*

Συμβουλευτική Επιτροπή — Advisory Council

Lorenz Baumer, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Γενεύης — Representative of the University of Geneva*
Christoph Bühler, *Ad personam*
Véronique Dasen, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου του Fribourg — Representative of the University of Fribourg*
Hédi Dridi, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου του Neuchâtel — Representative of the University of Neuchâtel*
Kristine Gex, *Ad personam*
Martin Guggisberg, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Βασιλείας — Representative of the University of Basel*
Andreas Guth, *Ad personam*
K. Hans-Rudolf Hodel, *Πρέσβης της Ελβετίας στην Ελλάδα — Swiss Ambassador in Greece*
Ευάγγελος Καλούσης, *Εκπρόσωπος της ελβετικής βιομηχανίας στην Ελλάδα — Representative of Swiss industrial companies in Greece*
Denis Knoepfler, *Ad personam*
Κωνσταντίνος Κόκκινος, *Εκπρόσωπος της ελβετικής κοινωνίας στην Ελλάδα — Representative of the Swiss colony in Greece*
Elena Mango, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Βέρνης — Representative of the University of Bern*
Σπύρος Νιάρχος, *Ad personam*
Anne de Pury-Gysel, *Ad personam*
Karl Reber, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Λωζάνης — Representative of the University of Lausanne*
Christoph Reusser, *Εκπρόσωπος του Παν/μίου της Ζυρίχης — Representative of the University of Zürich*
Κα. Χαρά Σκολαρίκου, *Πρέσβειρα της Ελλάδας στην Ελβετία — Greek Ambassador in Switzerland*

Antonio Loprieno, *Μόνιμο φιλοξενούμενο μέλος — Permanent guest*

Συνεργάτες — Collaborators

Thierry Theurillat, *Επιστημονικός γραμματέας στη Λωζάνη — Assistant director in Switzerland, Lausanne*
Tobias Krapf, *Επιστημονικός γραμματέας στην Αθήνα — Assistant director in Greece, Athens*
Valentina Di Napoli, *Διοικητική γραμματέας στην Αθήνα — Administrative Secretary in Greece, Athens*
Sandrine Michoud, *Διοικητική γραμματέας στη Λωζάνη — Administrative Secretary in Switzerland, Lausanne*
Χάρης Γιαννουλόπουλος, *Συντηρητής αρχαιοτήτων — Conservator and Restaurator*
Κώστας Ευαγγελίου, *Διαχείριση στην Ερέτρια — Intendant in Eretria*
Τάκης Πετρογιάννης, *Κηπουρός στην Ερέτρια — Gardener in Eretria*
Μαρία Μακροπούλου, *Οικιακή βοηθός στην Ερέτρια — Housekeeper in Eretria*
Βούλα Μαρίνου, *Οικιακή βοηθός στην Αθήνα — Housekeeper in Athens*

Επιστημονικά μέλη
Scientific members

Delphine Ackermann (Παν/μιο Poitiers)
Επιγραφική και προσωπογραφική έρευνα
- delphine.ackermann01@gmail.com

Guy Ackermann (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής της Ερέτριας (διδ. διατριβή)
Συνδιεύθυνση της ανασκαφής του Γυμνασίου της Ερέτριας
Συνεργασία στην δημοσίευση των ρωμαϊκών λουτρών Ερέτριας
- Guy.Ackermann@unil.ch

Philippe Baeriswyl (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη της μυκηναϊκής κατοίκησης του Άργους (διδ. διατριβή)
Συνεργασία στην ανασκαφή στην Αμάρυνθο
- Philippe.Baeriswyl@unil.ch

Julien Beck (Παν/μιο Γενεύης)
Διεύθηνση της ανακαφής στον Όρμο της Κοιλάδας.
- Julien.Beck@unige.ch

Solange Bernstein (Παν/μιο Λωζάνης)
Δημοσίευση των λύχνων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια
- solange@bernstein.li

Χένια Χαραλαμπίδου (BSA-Fitch lab.)
Πετρογραφική ανάλυση κεραμικής
Συνεργασία στη μελέτη του Ηρώου της Ερέτριας
- xenia.charalambidou@gmail.com

Francesca Dell'Oro (Παν/μιο Ζυρίχης)
Έρευνα της ευβοϊκής διαλέκτου (υφηγεσία)
- francesca.delloro@bcu.unil.ch

Valentina Di Napoli (ΕΑΣ)
Συνεργασία στη δημοσίευση του Σεβαστείου της Ερέτριας
- dinapoliv@yahoo.com

Brigitte Demierre Prikhodkine (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη των γυάλινων ευρημάτων και της παλαιοχριστιανικής εποχής στην Ερέτρια
- brigittedemierre@hotmail.com

Marc Pierre Duret (Παν/μιο Γενεύης)
Συνεργασία στη δημοσίευση των ρωμαϊκών λουτρών Ερέτριας
- Marc.Duret@unige.ch

Sylvian Fachard (Παν/μιο Γενεύης)
Διεύθηνση του αρχαιολογικού προγράμματος Μαζίου
Συνεργασία στην ανασκαφή στην Αμάρυνθο
- sfachard@ascsa.edu.gr

Claudia Gamma (Παν/μιο Βασιλείας-SNF)
Μελέτη της κλασικής κεραμικής στην Ερέτρια (διδ. διατριβή)
Διαχείρηση των ευρημάτων της Αμάρυνθου
- Claudia.Gamma@unibas.ch

Kristine Gex (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη της κλασικής κεραμικής στην Ερέτρια
- Kristine.Gex@unil.ch

Daniela Greger (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη της εισηγμένης κεραμικής αρχαϊκής εποχής στο Ηρώο της Ερέτριας (μεταπτυχιακή εργασία)
- Daniela.Greger@unil.ch

Sandrine Huber (Παν/μιο Lorraine)
Δημοσίευση του ιερού της Αθηνάς στην Ερέτρια
Έρευνες για λατρείες και τελετουργίες
- Sandrine.Huber@univ-lorraine.fr

Denis Knoepfler (Collège de France)
Επιστημονική διεύθηνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Επιγραφικές και ιστορικές έρευνες
- Denis.Knoepfler@unine.ch

Tobias Krapf (ΕΑΣ-SNF)
Διεύθηνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Μελέτη της κεραμικής της ΜΕΧ / ΥΕΧ στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
- Tobias.Krapf@unil.ch

Geoffroy Luisoni (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη της παλαίστρας της Ερέτριας
- Geoffroy.Luisoni@unil.ch

Pauline Maillard (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη των πήλινων ειδωλίων της Ερέτριας και της Αμάρυνθου
- Pauline.Maillard@unil.ch

Sylvie Müller Celka (CNRS-Archéorient)
Μελέτη των προϊστορικών φάσεων της ανασκαφής στο οικ. Μπουρατζά
Διεύθηνση του προγράμματος πετρογραφικών και χημικών αναλύσεων κεραμικής της Ερέτριας
- sylvie.muller-celka@mom.fr

Ferdinand Pajor (Εταιρεία Ιστορίας της Τέχνης στην Ελβετία)
Έρευνα της Ερέτριας τον 19° αιώνα
Μελέτη των ταξιδιών του Eduard Schaubert στην Εύβοια και τις Σποράδες το 1847
- pajor@gsk.ch

Marek Palaczyk (Παν/μιο Ζυρίχης)
Μελέτη των αμφορέων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια
- palaczyk@archinst.unizh.ch

Sarah Paudex (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη των πυρών της Ερέτριας (μεταπτυχιακή εργασία)
- Sarah.Paudex@unil.ch

Karl Reber (ΕΑΣ και Παν/μιο Λωζάνης)
Διευθηντής της ΕΑΣ
Υπεύθυνος των ανασκαφών στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
- Karl.Reber@unil.ch

Tamara Saggini (Παν/μιο Γενεύης)
Έρευνα της αρχαϊκής εποχής στην Ερέτρια (διδ. διατριβή)
- Tamara.Saggini@unige.ch

Stephan G. Schmid (Παν/μιο Humboldt Βερολίνου)
Δημοσίευση του Σεβαστείου της Ερέτριας
- stephan.g.schmid@culture.huberlin.de

Pascal Simon (Παν/μιο Λωζάνης)
Μελέτη του Ηρώου της Ερέτριας
- pa_simon@bluewin.ch

Marguerite Spoerri Butcher (Παν/μιο Warwick)
Μελέτη των νομισμάτων των ελβ. ανασκαφών στην Ερέτρια και Αμάρυνθο
- margueritespoerri@gmail.com

Alexandra Tanner (Παν/μιο Ζυρίχης)
Αρχιτεκτονικές μελέτες
- alexandra.tanner@hotmail.com

Thierry Theurillat (ΕΑΣ)
Επιστημονική συνδιεύθυνση της ανασκαφής στην Αμάρυνθο
Δημοσίευση των ρωμαϊκών λουτρών Ερέτριας
- Thierry.Theurillat@unil.ch

Rocco Tettamanti (ΕΑΣ)
Συνδιεύθυνση της ανασκαφής του Γυμνασίου της Ερέτριας
- Rocco.Tettamanti@fr.ch

Samuel Verdan (Παν/μιο Λωζάνης-SNF)
Μελέτη του Ηρώου της Ερέτριας
Μελέτη των γεωμετρικών και αρχαϊκών φάσεων της Αμαρύνθου
- Samuel.Verdan@unil.ch

Simone Zurbriggen (Παν/μιο Βασιλείας)
Μελέτη της ρωμαϊκής κεραμικής της Ερέτριας (διδ. διατριβή)
Συνεργασία στη δημοσίευση των ρωμαϊκών λουτρών Ερέτριας
- Simonezurbriggen@hotmail.com

Πρόγραμμα — Program 2018

Η ετήσια ομιλία της ΕΑΣ στην Αθήνα θα λάβει χώρα στις 8 Μαρτίου 2018. Ο Karl Reber, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Λωζάνης και Διευθυντής της ΕΑΣ, θα παρουσιάσει τις έρευνες στο ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο, μαζί με τον Denis Knoepfler, ομότιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου του Neuchâtel και στο Collège de France, στον οποίο οφείλεται η αρχή του προγράμματος.

Το ημερολόγιο των δραστηριοτήτων στο έδαφος θα οριστικοποιηθεί αργότερα. Το πρόγραμμα υποβάλλεται για έγκριση στις ελληνικές αρχαιολογικές αρχές.

The Annual Conference of the Swiss School of Archaeology in Greece will take place on March 8, 2018 in Athens. The guest lecturer will be Denis Knoepfler, Honorary professor at Neuchâtel University and at the Collège de France. He will present, together with Karl Reber, professor at Lausanne University and Director of the Swiss School, an overview of past and ongoing research in the sanctuary of Artemis Amarysia at Amarynthos (Euboea).

The dates of the 2018 fieldwork program below are provisional. The program has been submitted to the Greek archaeological authorities for approval.

Ανασκαφή στην Αμάρυνθο (Εύβοια)
Excavations in Amarynthos (Euboea)
25.06-17.08.2018
Υπεύθυνοι — Authority:
Karl Reber (ΕΑΣ), Αμαλία Καραπασχαλίδου (Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας)
Επιστημονική Διεύθυνση — Scientific directors:
Denis Knoepfler (Collège de France), Karl Reber (ΕΑΣ), Thierry Theurillat (ΕΑΣ)
Έρευνες πεδίου — Field director:
Tobias Krapf (ΕΑΣ)

Ενάλιες ανασκαφές στον Όρμο Κοιλάδας (Αργολίδα)
Underwater excavations in the Bay of Kiladha (Argolid)
02.07-10.08.2018
Υπεύθυνοι — Authority:
Αγγελική Σίμωσι (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), Karl Reber (ΕΑΣ)
Έρευνες πεδίου — Field directors:
Δέσποινα Κουτσούμπα (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), Julien Beck (Παν/μιο Γενεύης)

Ανασκαφή στην νότια Παλαίστρα της Ερέτριας (Εύβοια)
Excavations in the South Palestra of Eretria (Euboea)
20.08-14.09.2018
Υπεύθυνος — Authority:
Karl Reber (ΕΑΣ)
Επιστημονική Διεύθυνση — Scientific director:
Guy Ackermann (Παν/μιο Λωζάνης - ΕΑΣ)
Έρευνες πεδίου — Field director:
Geoffroy Luisoni (ESAG)

Πνευματική ιδιοκτησία εικόνων – Photo and Illustration Credits

Εικόνες και σχέδια ΕΑΣ πλην διαφορετικής μνηείας.
Photo and Illustration by ΕΑΣ unless otherwise specified.

Guy Ackermann - Rocco Tettamanti : 3, 6-9
Julien Beck : 3, 18-21, 26
Leana Catalfamo : 11, 23
Sylvian Fachard : 3, 14-17
Denis Knoepfler : 12
Andreas Skiadaressis : 8
Thierry Theurillat - Tobias Krapf : 10-13, 26

Στην Ελλάδα

Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Οδ. Σκαραμαγκά 4Β, GR-104 33 Αθήνα

Τηλ. +30 210 822 14 49 E-mail: esag@otenet.gr

Στην Ελβετία – In Switzerland

École suisse d'archéologie en Grèce

c/o Institut d'archéologie et des sciences de l'Antiquité

Anthropole - Université de Lausanne, CH-1015 Lausanne

Τηλ. +41 21 692 38 81 E-mail: esag@unil.ch

www.unil.ch/esag

σε συνεργασία με / in collaboration with

UNIL | Université de Lausanne · UNIVERSITÄT BERN · UNIVERSITÉ DE FRIBOURG UNIVERSITÄT FREIBURG · UNI BASEL · Universität Zürich · Université de Neuchâtel · UNIVERSITÉ DE GENÈVE